

De skånska landskapens historiska
och arkeologiska förening.

SKÅNSKA SAMLINGAR

UTGIFNA

AF

MARTIN WEIBULL.

1893. III, 1.

LUND, C. W. K. GLEERUP.

De skånska landskapens historiska
och arkeologiska förening.

SKÅNSKA SAMLINGAR

UTGIFNA

AF

MARTIN WEIBULL.

1893. III, 1.

LUND, C. W. K. GLEERUP.

LUND 1894.

E. MALMSTRÖMS BOKTRYCKERI.

Åhus och dess slott samt utgräfningarne därstädes 1892 — 93.

I.

Ehuru i äldre handlingar namnet *Åhus* (Aas, Aos, Åmund) ofta förekommer, lämna dessa dock icke någon närmare upplysning om denna forna stads uppkomst. Första gången orten omtalas är i berättelsen om sjöstriden mellan de förenade svenske och norske konungarne Anund Jakob och Olof Haraldsson och den danske konungen Knut den store. De förra hade med en flotta af 460 skepp företagit härjningar på Själland samt utmed den skånska kusten och seglade slutligen in i den hamn, som Helgeån bildar vid sitt utlopp i hafvet. Emellertid följde konung Knut efter dem med en ännu starkare flotta. De förenade konungarne uppgjorde då följande krigslist: konung Anund tog befälet öfver de båda flottorna, den svenska och den norska, under det att konung Olof steg i land och med en del af sitt folk begaf sig uppåt till den sjö, hvarifrån Helgeån utfaller. Där företog han sig att med starka bålverk af torf, stenar och träd tilldämma vattnets lopp; sedan lät han gräfva stora diken, hvarigenom han ledde flera sjöar tillsammans, så att hela trakten ofvanför fördämningen öfversvämades af det stigande vattnet, och lät fälla de största träd, som i trakten funnos, samt kasta dem i fåran, där ån förut haft sitt lopp. När så Knut kom, intog han med sin flotta åmynningen som en hamn, där han ville afbida morgonen för att då bekvämligare möta de båda förenade flottorna. Men under tiden lät Olof Haraldsson öppna fördämningen, så att Knut och hans folk knappast hunno vakna, förrän vattnet forsade mot den danska flottan, som i största oreda vräktes ut på hafvet

och tog anseelig skada af de stockar och stenar, hvilka strömmen förde med sig. Konung Knuts skepp, som var det största, hvilket ditintills och lång tid därefter funnits i Norden, drefs in bland de svenska och hade säkert blifvit af fienden öfvermannadt, om det ej räddats genom Ulf Jarls tapperhet.

Att detta sjöslag stått *utanför* Åhus framgår alldeles tydligt af berättelsen i Snorre Sturlessons konungasagor. Men då Saxo Grammaticus berättar, att konung Knut efter slutad drabbning lät begravva de döde kropparne vid Asum, en utmed ån belägen stad, så hafva några häfdateknare velat förlägga denna krigshändelse till den längre upp vid Helgeån belägna byn Åsum. Det säges nämligen, att där den tiden varit en stad, hvarom den lärde Stephanus (Annot. ad Sax. Cap. X p. 211) yttrar: „Asum quod Clar. Veleius noster perperam vertit Ahusiam, in provincia Scaniae Gersherit vulgo dicta, situm est olimque oppidum fuit præclarum multorum insignium et fortissimorum sepultura nobilitatum, jam vero fatali rerum vicissitudine ad pagi mediocris reductum est angustias. „Äfven Worm, Chytræus m. fl. söka med åtskilliga skäl försvara denna mening. Saken torde dock bero därpå, att hos Saxo utlämnats en bokstaf, hvarigenom det kommit att heta apud Asum i stället för apud Aosum.

Åhus slott omtalas för första gången under ärkebiskop Eskil (1137—1177). Han säges, efter en förlorad strid med den danske konungen Sven Grade, hafva blifvit af denne fångslad och i en korg upphissad under taket i Lunds domkyrka. Konungen, som till följd häraf fruktade för bannlysning, sökte förlikning med ärkebiskopen, i det att han år 1149 gaf Åhus jämte slottet, Ljunits härad samt $\frac{3}{4}$ af Bornholm åt ärkebiskopen och hans efterträdare (ända till reformationstiden talas det också om „kyrkans undersåtar i Aus“). Häraf synes sålunda, att ett slott redan då fanns, och troligt är, att Eskil, som insåg vikten af en ort vid Östersjön och Helgeån, hvilken, dessutom i åmynningen ägde en ypperlig hamn, försåg slottet med grafvær, vallar och torn. Från denna tid räknar Åhus sin mera kända tillvaro. Befolkningen ökades genom inflyttade utlänningar, i synnerhet lybeckare, som för idkande af handel ditlockades af den goda hamnen, och sålunda bildade sig

här snart en stad, som af Danmarks konungar hugnades med många fri- och rättigheter såsom tullfrihet och rättighet att fritt få bärga strandadt gods samt tvifvelsutän kom i åtnjutande af donationer, utgörande ej obetydliga jordområden, hvarom flera på trettonhundratalet utfärdade konungabref bära vittnesbörd.

Så tillförsäkrade konung Waldemar år 1326 i ett bref, utfärdadt från Nyborg, borgarne i Åus, alle och en hvar, de privilegier, friheter och ynnestbevis, som de befinnas ha åtnjutit af föregående danske konungar. Samme konung förklarar också i ett följande år från Malmö gifvet bref, att han af vörndnad för den heliga modern kyrkan och på begäran af ärkebiskopen Karl i Lund tagit under sitt särskilda hägn och skydd de borgare, som tillhörde ärkebiskopens i Lund gård i Åus, liksom vore de konungens egna, och medgifvit dem alla rättigheter, friheter och ynnestbevis, som de befunnits hafva åtnjutit af Danmarks förre konungar efter hvad tydligare innefattades i deras privilegier. Äfven af den svenske konungen Magnus Eriksson finnes ett bref, utfärdadt från Thummetorp år 1344, således medan Skåne var förenadt med Sverige, däri han stadfäster Åhus borgares privilegier, särskildt hvad beträffar deras „plats och läge“ (Ausmannafitt i Falsterbo).

Men ofrid förstörde välståndet. Konung Kristoffer i Danmark lät år 1259 fängsla den orolige ärkebiskopen Jakob Erlandsson och lade Åhus tillbaka under kronan. Allmogen, därtill uppeggad af prästerskapet, reste sig emellertid tre år senare emot Albrekt af Braunschweig, Danmarks riksföreståndare under Erik Glippings fångenskap, intog slottet samt ödelade det i grund. Sedan konungen förlikt sig med påfliga stolen och det bann blifvit upphäfdt, som i nio år hvilat öfver landet, blef slottet år 1276 återlemnadt till ärkebiskopen, som genast lät iståndsätta det och svarade, då han härför ansattes af konungen, att han „endast hade förbättrat äldre byggnader“.

Åhus slott var sålunda för det mesta i ärkebiskoparnes ägo, endast någon gång och då under kortare tid i kronans. Under striderna mellan Erik Menved och ärkebiskopen Jens Grand beskyllde denne sin konung för att af Åhusborna ha utpressat mer än 4,500 mark, något som i förening med hvad vi veta om stadens kyrkliga inrättningar — flera präktiga kyrkor, ett svartbrö-

drakloster och ett helgeandshus — visar, att Åhus icke kunde anses som en ringa stad. De mäktige kyrkofurstarne vistades ofta på Åhus. De hade på slottet fogdar — oficiales — för hvilkas tillsättning kapitlets samtycke fordrades. Den lärde ärkebiskopen Johannes Dros dog på Åhus slott år 1289.

Sedan de skånska landskapen år 1332 kommit under den svenska kronan och konung Magnus Eriksson afträdt dessa landskap till sin son Erik, försökte denne indraga till kronan „hvad hans företrädare af svaghet eller flathet tid efter annan därifrån afskilt“. Så sökte han öfvertala ärkebiskopen Jakob Nilsson Kyrning att i godo öfverlemna Bornholm, men emedan denne vägrade, lät konungen d. 5 februari 1359 fängsla honom med hela hans hof på Åhus slott och fräntaga honom 60 hästar med rustningar, som han där hade. Konungens kort därefter inträffade död befriade honom ur fångenskapen, hvarefter ärkebiskopen begaf sig till Bornholm, där han d. 23 januari 1361 slöt sina dagar.

Till förebyggande af sådana angrepp förband sig den skånska adeln år 1380 att försvara ärkebiskopen och Lunds domkyrka samt skydda den allmänna landsfreden. Ärkebiskop var då Magnus, om hvilken det berättas, att han på Åhus slott d. 2 mars 1390 slog sig ihjäl genom ett fall från vindbryggan vid den så kallade „smecken“¹⁾. Detta ofvannämnda förbund hade till följd, att de ärkebiskopliga slotten och länen i allmänhet blefvo oantastade. Dock hemsökte Karl VIII Knutsson under sina härjningar i Skåne också Åhus och brandskattade staden, hvarvid han förmodligen pröfvade slottets försvarskrafter. Det har i slottsruinerna funnits stenkulor, liknande dem som användes för Karls „kärrebyssor“.

Med 1500-talet upphörde Åhus glansperiod. Under sina försök att stäcka de andligas myndighet och indraga deras egendomar vände sig Kristian II år 1521 till ärkebiskopen i Lund Jörgen Skodborg med anmodan att utlämna Bornholm till konungen, som där ville förlägga sin flotta. Då med godo ingenting stod att uträtta, utan ärkebiskopen själf reste ur landet, kallade konungen de förnämste kanikerna från Lund till Kjöbenhavn och förelade dem

¹⁾ Så benämndes också det vattningsställe, som fordom fanns nedanför Nybron i Upsala.

samma ärende, men enär de befunnos lika obenägna, lät han kasta dem allesamman i fängelse och tog såväl Bornholm som Åhus i besittning. Efter konung Kristians afsättning lämnade konung Fredrik I Åhus tillbaka under Lunds domkapitel, men då Sören Norby år 1525 uppträdde i Skåne, skickade han sin fältöfverste Otto Stigsson med folk och fartyg för att intaga Sölvesborg och Åhus samt anstifta en resning i dessa bygder. Otto Stigsson bemäktigade sig också båda slotten, men Danmarks riksmarsk Tyge Krabbe ryckte ut för att återtaga Åhus, hvarest en del af Norbys folk en tid blef kvarliggande.

Strax därefter indrogs vid reformationens införande slottet under den danska kronan, då Åhus stad fick konfirmationsbref på alla sina privilegier. I detta, som är dateradt måndagen näst efter Allhelgonadag 1536, förklarade konung Kristian III, att „Åhus bye med all sin rette tilliggelse, jorde och marke, enge oc eyendom, fiskevand oc fågang, voet oc tört, indenbyes oc uden, intet undentaget“, skulle därefter vara och blifva under konungens och kronans fatabur till evig tid, „oc skulle de göre oc give till oss oc cronen theris vanlige byeskatt oc all anden kongelig tyngde oc rettighed, ligervis som andre vore köbsteder i riget gjöre oc give“. För stadens angelägenheter var konungens intresse oförminskadt, och i ett bref af år 1541 tog konung Kristian i sitt skydd „Heliggeist hospitalet med allt dess godz“ på samma gång som „Sanct Jörgens hospital udenfor Tommerup med samme hospitals grunde oc eyendom, jordegodz oc köbstedsgodz“ samt stadfästade deras privilegier för evärdlig tid. Samma bekräftelse gifver konung Fredrik II uti sitt d. 18 april 1576 utfärdade privilegiebref för nämnda välgörenhetsinrättning, som då benämndes „Wort almindelige Hospitall udi vår kjøbsted Aahus“, och angifver såsom skäl för brefvets utfärdande, att en part af hospitalets privilegier var förkommen och en annan uppbränd under den förlidna fejden.

Åhus hade till följd af den ständiga ofreden mellan grannrikerna oupphörligt varit utsatt för brandskattning och plundring. Särskildt torde efter den ödeläggelse Åhus år 1564 undergick af Erik XIV:s fältherre Klas Kristersson Horn staden haft svårt att repa sig. Detta år var den danske fältöfversten Jörgen Halle lägrad i Åhus, hvarifrån han på begäran sände 300 man till Blekinge

undsättning. När dessa framkommo, var Sölvesborg redan antändt; det förstördes tillika med slottet. Därefter sköflades också Elleholm, men Åhus erlade brandskatt, och enligt ett kungligt bref dat. Kjöbenhavn d. 19 juli 1565 fingo bönderna i Albo och Villands härader befallning att vara borgarne i Åhus behjälpliga vid deras stads befestande. Emellertid anryckte svenskarne två år senare under hertig Karls befäl samt sköflade och brände både staden och slottet. Säkert är, att detta var förstördt 1580, då genom ett kungligt bref dat. Odense gård den 20 april Arild Ugerup fick den grund i Åhus, hvarå gamla biskopsgården stått. Åhus förföll därefter allt mera, och folkmängden aftog. För 300 daler försålles 1593 en öde kyrka till Henrik Ramel å Beckaskog, och en annan nedbröts 1614.

Under det ärkebiskopliga herraväldet styrdes Åhus med dess underliggande län af en advocatus eller länsman, som hade sitt boställe på slottet. Han tillsattes af ärkebiskopen ensam ända till år 1410, då ärkebiskop Jacob Kruse afgaf den försäkran, att han icke vidare skulle förordna någon advocatus på stiftets slott eller någon officialis (ämbetsman) öfver Lundagård utan med kapitlets vilja och samtycke samt att samme officialis icke skulle vara någon lekman, olärd eller ovigd, utan en klerk eller andlig person. Och detsamma utlofvades af ärkebiskopen Johannes Brostorp år 1472, hvarvid följande slott nämndes: Hammershus, Åhus, Elleholm och Näsbyholm. Af desse länsmän har jag blott att nämna en enda med namnet Albert Budelsbach, hvilken tillika med flera af Danmarks riksråd och adel underskref det fördrag, som ingicks mellan konung Erik af Pommern och Hansestäderna år 1423 samt äfven var ett af de danska sändebuden vid sammankomsten i Lödöse år 1441. De danska kungliga läns- eller befallningsmännen ha varit: Olof Degn 1536—37; Birger Trolle 1537—50; Erik Podebusk 1550—54; Erik Basse 1554—59; Ebbe Ulfeld 1559—60; Hartvig Bilde 1560—68; Arild Ugerup 1568—90; Henrik Ramel 1590—1610 (förenadt med Villands härad); Mogens Ulfeld 1610—12; Jens Spane 1612—18 (lagdt under Kristianstad 1617); Otto Marsvin 1618—27; Jörgen Urne 1627—29; Malte Juel till Giesinggård 1632—39; Joachim Beck 1639—42; Ebbe Ulfeld 1642—44; Malte Juel till Maltesholm 1644—49 (han dog d. 11 juli

1648, men hans änka Anna Ramel innehade länet till d. 1 maj 1649); Henrik Lindenow 1649—58.

I Åhus blef vid slutet af 1200-talet ett *kloster* inrättadt för dominikanerna, bröderna af svart- och predikarebrödraorden. Troligen erhöll det sina första medlemmar från Lunds kloster såsom det äldsta i stiftet. Ännu finnas kvarlevor af själfva klosterbyggnaden ej långt från hamnen å norra sidan. Dessutom äger Kristianstads rådhus tvenne originalbref, som intyga detta klosters tillvaro. Det första är ett gåfvobref på någon jord i Rinkaby, som borgaren i Aos Lasse Jeppson gifvit till Aose kloster af svartbrödraorden för sin, sin hustrus och sina barns välfärds skull emot betingande af femton års själamessor. Brevet är dat. Åhus palmsöndagen 1479 och af honom själf jämte borgmästaren i Åhus Michel Ormson och Lasse skraddare underskrifvet och besegladt. Det andra är ett bref, utgifvet af riddaren och riksrådet Axel Brade och dat. Hammarsgård sanctæ scolasticæ dag 1531, hvaruti bemälde herre erkänner, att han bekommit ett fundationsbref och något landgille af provincialen och menige konventsbröder vid Predikareklostret i Åhus och försäkrar, att han skall vara dem ansvarig för all den skada, som klostret skulle kunna komma att lida af denna handel, om därpå talas skulle. Af detta sistnämnda bref kan sålunda slutas, att klostret ägt bestånd ända till reformationen, då det jämte öfrig andlig egendom blef till kronan indraget.

Äfven blef ett *Helgeandshus* inrättadt i Åhus. Tiden därför är oviss, men man har anledning till den förmodan, att detta äfven kom till stånd under 1200-talet. De första underrättelser, man där-om äger, äro af år 1393, då fru Ida Falk till Gladsax, änka efter riddaren och riksrådet Johan Snakenborg, donerade dit några hemman uti Albo härad, Brösarps socken. Sedermera förordnade d. 25 nov. 1524 ärkebiskopen i Lund Åke Jeppsson Sparre på borgmästares och råds samt menighetens i Åhus ödmjuka begäran om uppbyggande af ett hospital, Sanct Annæ hospital, i stället för det förut varande Helgeandshuset, den värdige Helige Ande till lof, heder och ära, fru Sancta Anna, Guds mormor, till åminnelse“, såsom brevet lyder. Han gjorde Claus Daune till föreståndare och gaf hospitalet jämte många andra förmåner patronaträtt till Rinkaby. Nämnde föreståndare skulle uppföra ett sjukhus med badstuga, ett

hospitalshus för svage vandrare och ett herbärge för resande borgare och bönder; sjukvård och förplägning borde utan ersättning lämnas. Vid hvarje sjuksäng skulle stå en kista med lås till förvarande af den sjukes tillhörigheter, som han vid tillfrisknandet återfick, men den dödes kvarlåtenskap tillföll inrättningen. God och passande kost borde för de sjuka hållas. Dessa förmåner blefvo under den följande tiden af de danske konungarne på åtskilligt sätt förökade. År 1541 lade Kristian III därunder Sanct Jörgens hospital vid Tommerup med all dess underliggande egendom i löst och fast samt förordnade, att dåvarande hospitalsföreståndaren doktor Hans Nilsson såväl som hans efterträdare skulle för medlen årligen göra reda, och skulle deras efterlemnade egendom tillfalla hospitalet. Brevet är dat. Åhus 1541. Konaug Fredrik II har i bref dat. Koldinghus 1580 gifvit dit räntan af en gård i Rinkaby och följande år i ett bref dat. Fredriksborg tillagt detsamma de förmåner, som blifvit hospitalet i Lund af framfarne konungar meddelade.

Att nyssnämnda gåfva af Sanct Jörgens hospitalsgods gifvit anledning till att Åhus hospital blifvit nämnt med samma namn framgår af ett bytesbref på någon egendom, upprättadt år 1549 mellan Jens Brade till Hammar och Olof Jeppson, probst i Willands härad, samt föreståndaren för Sanct Jörgens hospital utanför Åhus, i höfvidsmannen på Sölvesborg Werner Parsbergs, Mats Tornbernssons till Sandby och prästens i Nosaby Nils Svenssons närvaro, uti hvilket bref Åhus hospital alltigenom kallas Sanct Jörgens hospital. När omsider Åhus miste sin stadsrätt, blef hospitalet med all sin egendom flyttadt till Kristianstad, hvarest det ännu i midten af 1700-talet var i godt stånd, så att 64 sjuka och fattiga människor där kunde födas och vårdas. — Det återstår att med några ord omnämna Åhus enda kvarstående minnesmärke från dess storhetstid — *kyrkan*. Sannolikt, synes att hon under senare hälften af 12:te seklet blifvit uppförd, men sedermera under olika tider förändrad och tillbyggd. Kyrkan, enligt sägen helgad åt Sancta Helena, har ett aflångt fyrkantigt skepp, ett likformigt ehuru mindre kor med rak altarvägg samt ett aflångt fyrkantigt torn i vester. Å hvarje skeppets sida ligger ett vapenhus och å korets norra sida en sakristia. Dessutom finnes ett kapell vid södra vapenhusets östra sida. Kyrkan härrör från ganska olika tider. Skeppet med sina tjockare

murar af gråsten är i rundbågstil. Södra vapenhuset och kapellet där bredvid är byggt af tegelsten; det förra i äldre spetsbågstil, det senare i yngre öfvergångsstil. Tornet, som också är af tegelsten, röjer en ganska sen spetsbågstil. „Ehuru Åhus kyrka — säger Brunius — genom in- och tillbyggnader undergått betydliga förändringar och blifvit efter reformationen vanställd genom opassande fönsteruppbrytningar och eländiga murstöd, så bör ingen konstkännare utan vördnad nalkas denna märkvärdiga helgedom“.

Kristianstads anläggning förorsakade, att Åhus ej allenast förlorade sin betydelse utan äfven sina stadsprivilegier. Emellertid sträckte sig dessförinnan konung Kristian IV:s omsorger äfven till Åhus, ty i ett bref dat. Kjöbenhavn den 5 nov. 1611 gaf han befallning åt Villandsbönderna att hjälpa borgarne i Åhus att befästa staden med en liten vall och bröstvärn. Också undgick Åhus, då Gustaf Adolf brände Vä 1612, att dela samma öde. Det var till följd af denna Väs ödeläggelse, som konung Kristian den 22 maj 1614 förordnade att på Allön i Helgeån en ny befästad stad skulle uppföras, på hvilken Väs stads privilegier skulle öfverflyttas, och som skulle doneras med för ändamålet erforderligt område. Och den 15 juni följande år förbjödos invånarne i Vä „efter denne dag bruge nogen borgerlig Næring och Handel, ej heller nogen almindelige Marched, Ting och Rettergang derudij byen at schulle holdes, men de som samme Stedtz vill bliffue boendis, schulle her effter bruge bönderneringh med auffel at bruge och i anden maade efter bondevis, och schulle vore undersaatte udij förbemelde Wææ boendess, som ville blive ved borgerlig Næring och bygge och bo udij forbemelde vor kiøbsted och nye befestning Christianstadt, did inflytte till dend 31 Augusti förstkommendis“. Den 15 mars 1622 utfärdades Kristianstads privilegier, hvarigenom staden benådades med jämte annat de båda byarne Nosaby och Näsby samt Backeboda gård med tillhörande skog, som förut varit Väboarnes egendom, jämte ytterligare en skogsmark.

Redan den 25 april 1617 hade konungen utfärdat ett bref, dat. Kristianstad, hvarigenom „på det att Kristianstad ej må skadas utan desto bättre kunna förkofras“, äfven Åhus privilegier förklarades kraftlösa och all handel därstädes förbjöds, men invånarne lämnades öppet att inom Philippi Jacobi dag 1618 flytta till Kristianstad eller

någon annan stad för att sin näring fortsätta, och i ett dagen därpå från Herrevadskloster afsändt bref befaller konungen, att den marknaden, som hittills hållits i Åhus Maria Magdalena dag skall hädanefter å samma dag hållas i Kristianstad. I ett nytt bref, dat. Kjöbenhavn den 12 april 1627, till befallningsmannen Jörgen Urne påbjuder konungen Åhus läggande under Kristianstads rätt.

Den 14 juni 1632 kom från Kjöbenhavn det konungabref, hvarigenom Åhus definitivt upphörde att vara stadssamhälle samt förlorade de rättigheter, det i sådan egenskap förut åtnjutit. Borgmästare och råd i Kristianstad hade beklagat sig öfver, att staden led stor skada och afbräck därigenom, att såväl handel som handtverkerier bedrefvos i Åhus liksom i Vä. Konung Kristian förordnade därför i sin skrifvelse till befallningsmannen Malte Juel att „da efterdj forbemelde Christianstadt schall udstaa Indqvartering, udgiffue skatt och deltag i anden Byenes besverningh och tyngde, bede vij dig och ville, at du alvorligen och strengeligen lader forbiude ald Kiøb, Salg, Handvercherhandtering och brug udi forbemelde Aahuus och Wææ, som Borgerne allene vidkommer, och det aldeliss afschaffe; dersom nogen der sammestedtz boe ville, da schulle de nære demsamme af dieres Auffel; de Andre, som nogen brug och handel driffve och af handtvercherj sig nære ville, de schal til forbemelde Christianstadt indflytte och der skatte oc berre tyngde som andre borgere der udi byene“. Dessutom innehöll brefvet följande: dessligeste ville vij. at du alvorligen schall befalle prammerne, som borgersschabed endtelig hafver förnöden, at de uden modsigilse for betalling, schall före godtz imellem forbemelde Christianstadt och Aahuss saavel som til och fra Skibene; sammeledes ville vij at de som blive betroet aff forbemelde Borgemestere och Raad udj Christianstad anten med maal, vegt eller udj andre maa-der tilsium paa byens veigne at hafve och udi Aahuss boe och sig af sjöen och qvarnhandel nerre, schall verre under forbemelde Christianstadis byens jurisdiction och berre tyngde med byen, paa det dess bedre kand forordniss hvad billig lön och betalling, de derfor kand och bör at hafve och fordre baade aff ud- och inlendische, som did och samme haffn sig deroffer kand hafve at besverge och inted scheer imoed byens privilegier, der imed scheer voer villie“.

Åhus samhälle upphörde genom detta förordnande att vara stadskommun, men dess område införlivades icke med Kristianstad eller kom under dess rådstufvurätts domvärjo. Enligt nyss citerade urkund och kungliga brevet af den 6 december 1772 lyder Åhus icke i annan mån under Kristianstad än att staden har i Åhus sin hamn och lastageplats, samt att alla, som hafva sin näring af handel och sjöfart, lyda med sina personer under staden jurisdiktion, men för sin fasta egendom under Villands häradsrätt. Staden har öfver Åhus ingen annan rätt än fri disposition af stränderna vid hamnen och ån med rättighet att vid stranden uppföra för handeln och sjöfarten nödiga hus.

Åhus förlorade således härigenom sin egen borgmästare och magistrat, om också den där bedrifna stadsmannanäringen ej med ens kunnat upphöra och någon tid måst förflyta, innan de våldsamt sprängda formerna hunnit falla fullkomligt sönder och betäckas af glömska. Sedan all borgerlig näring blifvit förbjuden för invånarne i Åhus, blefvo de, som saknade tillgång till flyttning, „satte för landgille såsom bönder och gatehusmän“.

II.

Vi öfvergå nu till en kortfattad beskrifning öfver de utgräfningar af Åhus slott, som under sommaren 1892 blifvit utförda.

Den så kallade slottsbacken i Åhus, belägen strax vid Helgeån (se fig. 1), där den utfaller i Östersjön, var en ganska ansenlig kulle, som i sin nedra omkrets höll 175 m., öfversta krönet var 12 m. i fyrkant och höjden 9 m. Gräfningen, som tog sin början den 8 juni på hamndirektionens i Kristianstad bekostnad och med statsunderstöd, pågick oafbrutet under hela sommaren med en arbetsstyrka af 4 till 6 man.

Den hittills blottade delen af ruinen, som utvändigt är 30 m. lång, 10 $\frac{1}{2}$ m. bred och 3 till 6 m. hög, är medelst tvärmurar indelad i tre olika stora rum. Murarne äro 1 till 2 m. tjocka, delvis af släthuggna sandstensblock (företrädesvis i hörnen samt omkring dörrar och fönster). Den utgräfd byggnaden sträcker sig i öster och väster, och själfva borgen har icke, efter hvad för närvarande

kunnat utrönas, haft större omfång än det uppgifna, men höjden synes ha varit så mycket ansevärdare. De nedra våningarna äro af gråsten, och att de öfriga varit af tegel, kan man se dels af flera större murblock af tegel, hvilka påträffats bland gruset och naturligtvis dit nedfallit, dels också af den kolossala massa tegelfragment och murgrus, som alldeles fyllde området mellan murarne.

Arbetet tog sin början i backens sydöstra del, och där påträffades snart en tegelmur, något mer än 1 m. hög och omkring 20 m. lång, hvars yttre gråstensbeklädnad blifvit borttagen, men som hvilar på en något öfver 1 m. djup grundval af gråsten. Vidare upptäcktes därbredvid under jordytan en mur till 2 meters djup hufvudsakligen af tegel, och först omkring 20 m. innanför denna mur viddtager borgen. Området häremellan, som var uppfyllt af en betydlig jordmassa, hade följande lagringar: nederst var ungefär till samma höjd som den nämnda tegelmuren ett sandlager, därpå hvilade ett mjukt svart lager och därofvån på ett $\frac{1}{2}$ m. tjockt lager af flygsand. Öfvån på detta var ett ännu tjockare lager af krosstensgrus, och alla dessa lagringar tycktes vara af naturen bildade. Först öfvån på dessa eller ungefär i jämnhöjd med borgmurens sockel vidtogo 2 olika svartlager, uppfyllda af smärre kolstycken med en 40 till 70 cm. ljusare mellanfyllning, och slutligen låg öfvån på dessa det egentliga hårdt sammanpackade murgruset. Efter 3 veckors gräfningar genom dessa mäktiga jordlager påträffades borgens ytermur mot öster, som är 6 m. i kvadrat och 4 $\frac{1}{2}$ m. smalare än mellanpartiet (se fig. 2). Denna mur har troligen uppburit ett flera våningar högt torn af tegel, som i stor mängd påträffades däromkring, och hvarifrån man haft en härlig utsikt öfver hafvet. Nedanför muren funnos med nitnaglar hopfästa kopparplåtar, som möjligen voro rester af tornets takbetäckning.

Samtidigt gräfdes i kullens topp, där också påträffades en lång gråstensmur, hvilken omsider ledde till ett hvälfdt rum, hållande å hvarje sida 3 m. 30 cm. Hvalfvet är af uppstående tegel af vanlig storlek, och rummets höjd är 3 $\frac{1}{2}$ m. i midten och 1 $\frac{1}{2}$ m. på sidorna (hvalfvet synes öfverst å fig. 3). Å detta rums norra sida finnes ungefär 1 m. från golfvet en öppning, 50 cm. bred och 1 m. 15 cm. hög med tre trappsteg och där innanför en järnbom, som i ena ändan har en ögla och i den andra är med en

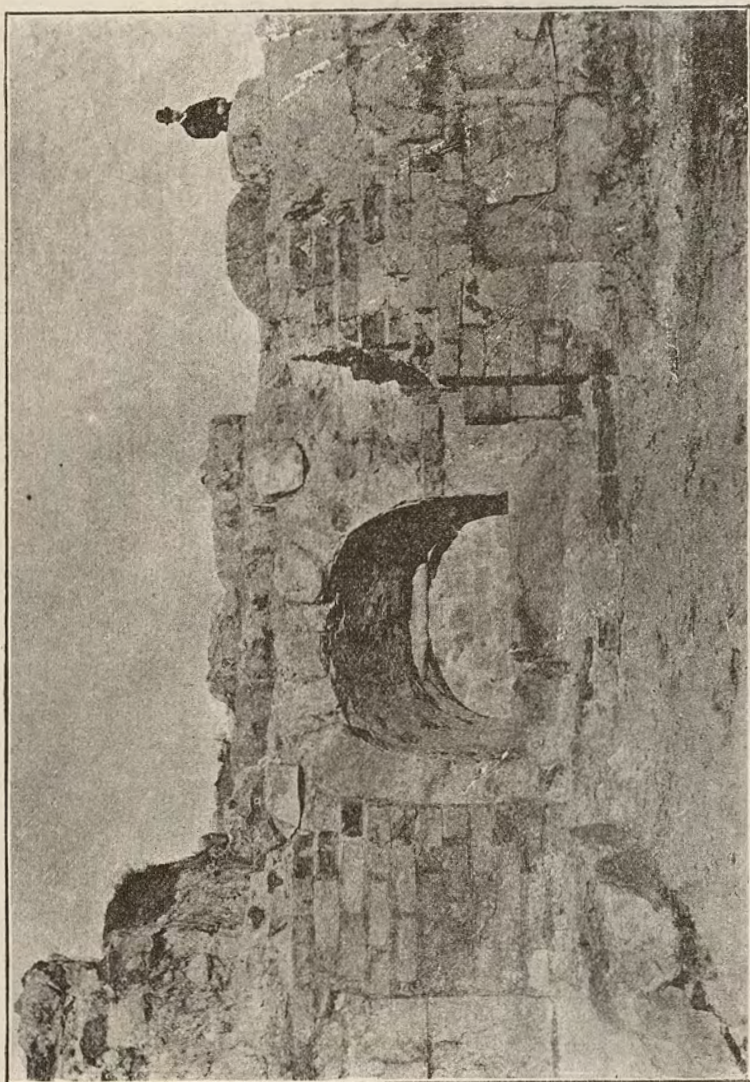

Fig. 2.

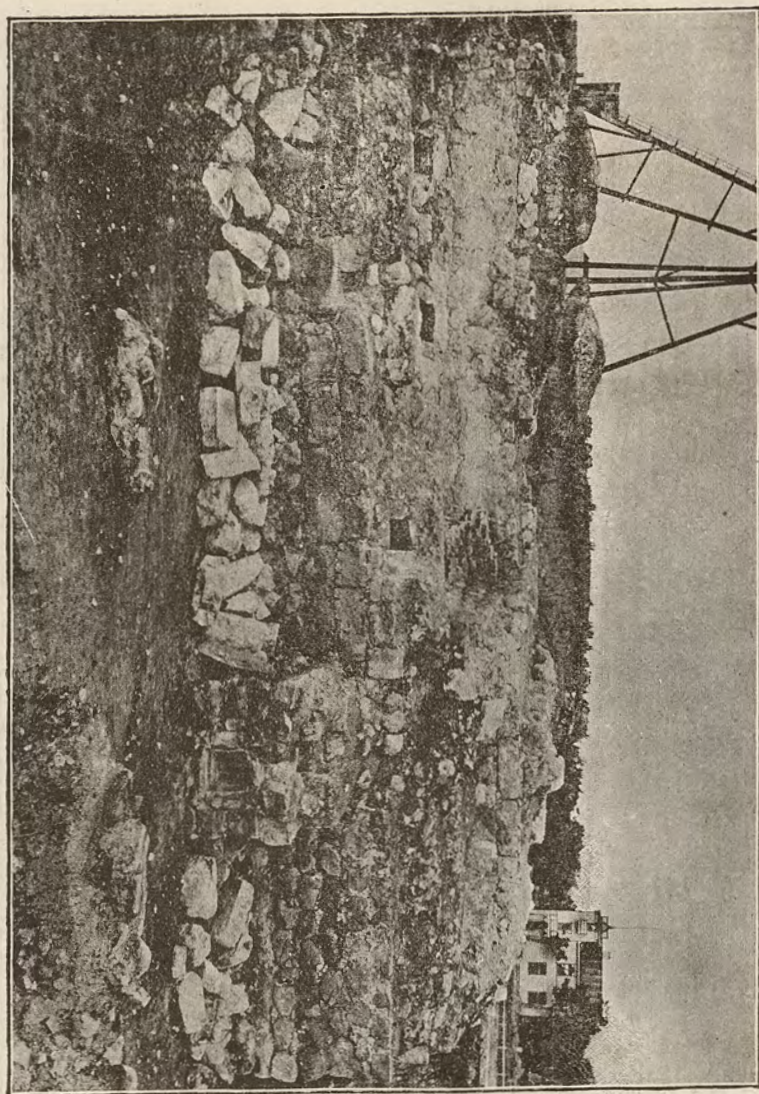

Fig. 3.

krampa fäst i muren, och på motsatta sidan tvenne dörrhakar med påsittande gångjärn. Denna öppning är utifrån igenmurad, och rummet har, ifall hålet på hvalfvet ej varit ursprungligt, icke haft annan utgång än en $\frac{1}{2}$ m. stor glugg (som synes längst till vänster å fig. 4), hvilken förekommer i hvalfvets nedre kant öfver den igenmurade delen af den dörröppning, hvilken leder till bottenvåningens hufvudrum. Då hvalfvet sålunda hvilar på dörröppningens igenmurade del, är det följaktligen yngre än den ursprungliga byggnaden. Dessutom finnas i det hvälfda rummets båda gafflar, något mer än 2 m. från golfvet 3 nischer, 25 cm. höga och breda samt lika djupa, hvilka antagas ha tjänat till takbjälkens inläggande. I rummets sydvästra hörn är en liten murad fördjupning, som långt ned är fylld med sand och måhända tjänat till hemlighus. En järnboja, såsom det tyckes, fanns ofvanpå hvalfvet, och har detta mörka rum måhända en gång användts som fängelse.

Invid detta rum på andra sidan om yttermuren finnes en eldstad omkring 2 m. i kvadrat (denna synes å fig. 3). Den har förband med borgmuren och är således ursprunglig. Öppningen är omkring 60 m. bred och dubbelt så djup. Bottnen och sidorna utgöras af tunna kalkstensflisor och rundt omkring öppningen är en 8 cm. djup fals för en dörr eller läm. I öppningen fanns något kol och aska, och öfver densamma är en nisch. Nedanför denna eldstad förekommer i yttermuren ett tresidigt rum med ett hörn i trubboch ett i spetsvinkel. En mängd ben af alla slags husdjur funnos däri bland kol och aska.

Vi komma därefter till bottenvåningens hufvudrum (se fig. 4). Det är 8 m. långt och 7 m. bredt, och då hela denna yta var alldeles öfvertäckt af murgrus och tegelsten, var arbetet här mycket mödosamt och långvarigt; hackorna måste oupphörligt anlitas. Å hvardera yttersidan äro tre hvalfbågar, $2\frac{1}{2}$ m. breda och af lika höjd samt 30 cm. tjocka. Ofvanpå dessa synes ha varit en tegelmur af samma tjocklek som bågarne. Midt under hvarje båge är en fönsteröppning, som invändigt håller 90 cm. å hvarje sida, men som utåt afsmalnar så betydligt, att den yttre öppningen endast är 10 cm. bred och 50 cm. hög. Under hvardera af södra och norra sidornas tre fönsteröppningar finnas ett slags triangelformiga väggskåp, 50 cm. breda och 45 cm. djupa samt 60 cm. höga i spetsen.

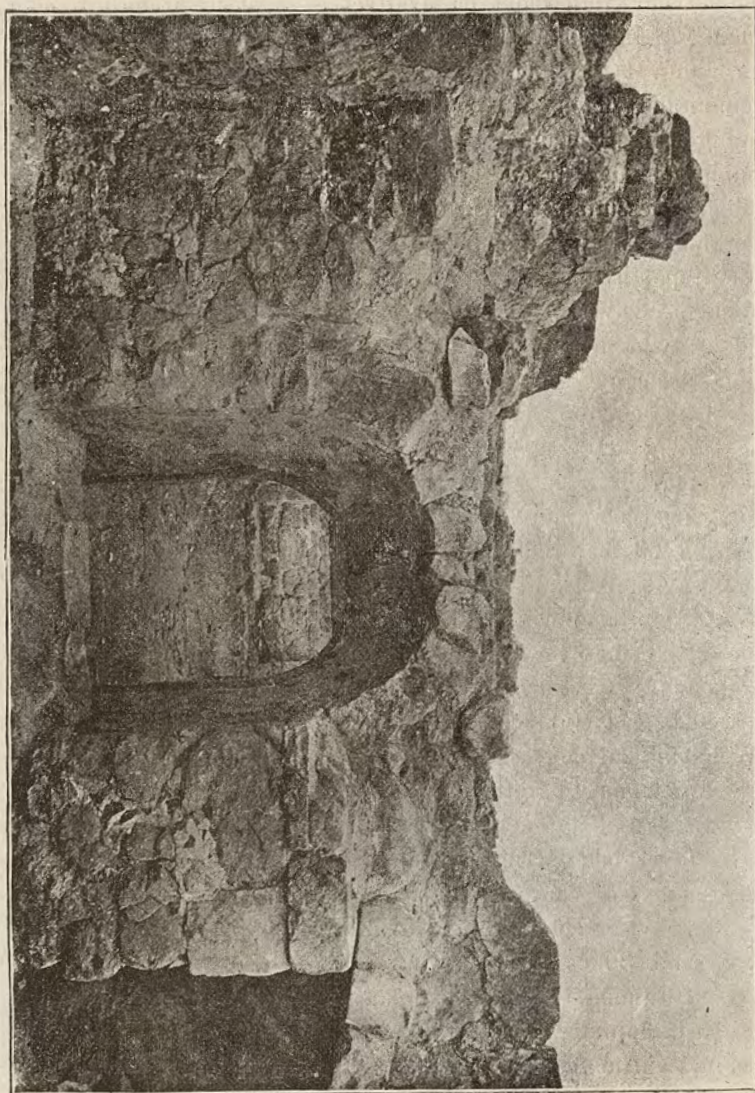

Fig. 4.

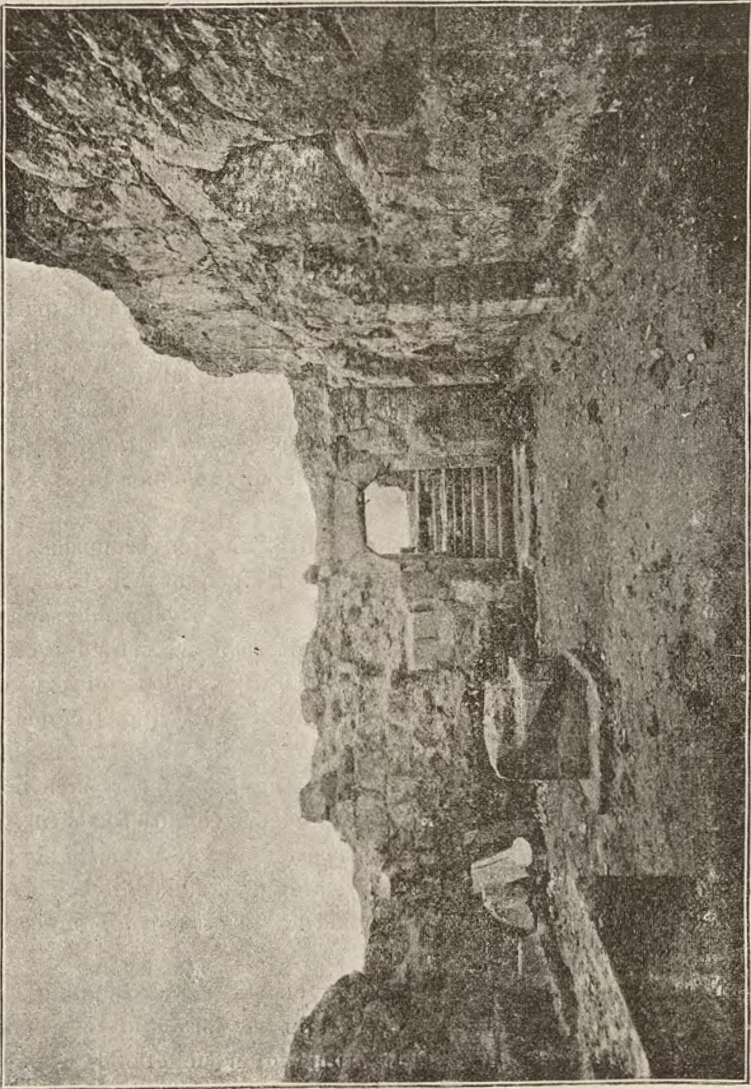

Fig. 5.

De sex hvalfbågarne, af hvilka endast en är hel, medan de öfrigas midtstenar fallit ned, och hvilkas fotställningar nederst äro endast 45 cm. breda och bestå af släthuggna stenar, hafva tydligen uppburit ett bjälklag, hvarpå den andra våningen hvilat. I denna våning finnes endast å norra sidoväggen spår af en fönsteröppning, och är bredden mellan murstenarne 1 m. och 20 cm. Midt framför ingången till detta märkliga rum och intill norra sidomuren är på östra gafveln en hvalfbåge af samma storlek som de sex omnämnda, men den består endast af en fördjupning i muren, som här är omkring 2 m. tjock och saknar såväl väggskap som fönsteröppning. Till höger om denna båge eller midt emellan sidomurarne finnes i muren spår af något slags bärställning, hvars motsvarande parti å västra gafveln dess bättre kvarsitter. Denna består af en 70 cm. bred, från muren 20 cm. utskjutande, hvälfd afsats. Då dessa afsatser måste varit afsedda att uppbära ett hvalf, antages rummet hafva haft hvälfdt tak, hvilket ytterligare bestyrkes af de på golvet funna två kubiska fotställningarna för kolonner (dessa synas å fig. 6).

I detta rums nordöstra hörn påträffades en brunnshåla, utgörande en cirkel af 3 meters tvärmått. Djupet var 4 m. till grundstockarne, som bildade en kvadrat af 1 m. Ofvanpå dessa hade stått ett kar af tjocka ekplankor, hvarefter en svart rand syntes i sanden hela vägen. I brunnen, som var full af tegel, murgrus och sand, blandad med aska och kol, påträffades åtskilliga föremål af järn. I rummets sydöstra hörn är en dörröppning, 1 m. bred och $2\frac{1}{2}$ m. hög, med omfattning af släthuggna stenar, men dörröppningen är till något mer än halfva höjden igenmurad med huggna block, som fylla hela bredden. Dörrposten, som är midt i muren, eller 57 cm. från ytan, består af släthuggen kalksten och är 18 cm. bred. Innanför är muren skråvinklig, så att dörröppningen där är $\frac{1}{2}$ m. bredare d. v. s. $1\frac{1}{2}$ m.

Nära den norra sidomuren tronar en ståtlig dörröppning (som synes å fig. 5), genom hvilken sex trappsteg föra upp till rummet nr 3 (som synes å fig. 7). Detta rum ligger ungefär 1 m. högre än det ofvannämnda. Till följd häraf är denna dörr, som är $1\frac{1}{2}$ m. bred, betydligt nedåtlutande hvälfd. Hvalfvet har ursprungligen varit omkring 2 m. långt, men något har fallit ned. Dörrposterna,

Fig. 6.

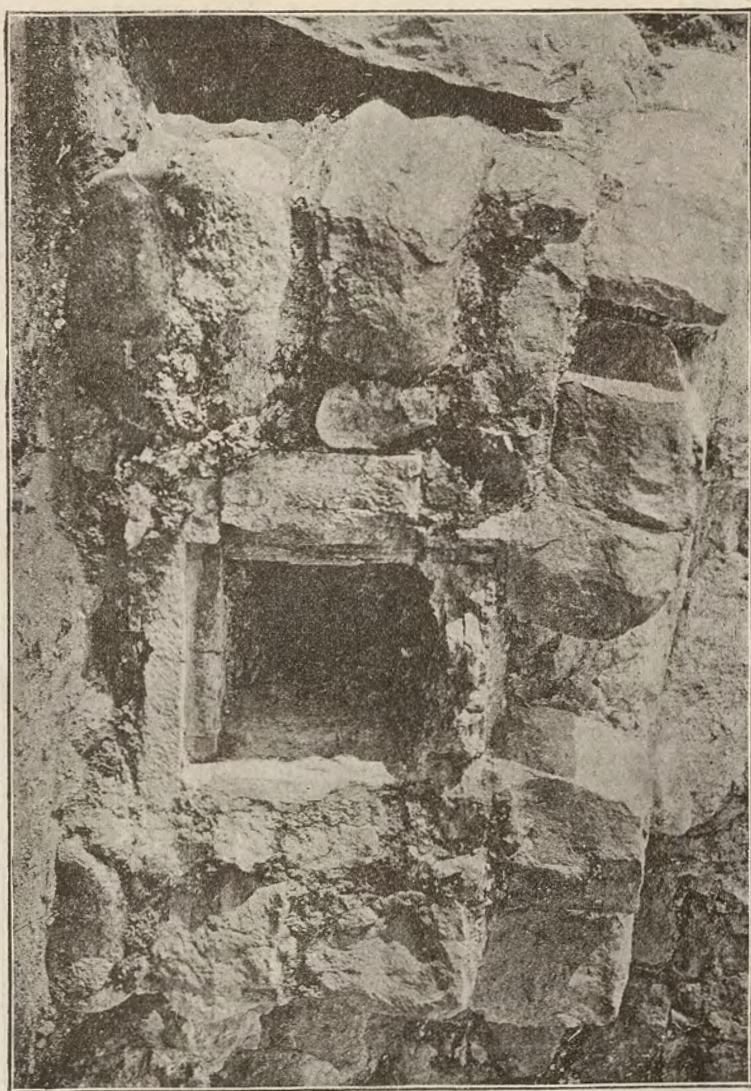

Fig. 7.

den ena af sand-, den andra af kalksten, äro 23 cm. tjocka. I ena posten kvarsitter nedra dörrhaken, i den andra synes hål efter en grof hake för klinkan, och har denna dörr öppnats inåt samt varit $2\frac{1}{2}$ m. lång. Gående uppför dessa trappsteg och genom denna pryddliga, hvälfda öppning befinna vi oss i ett slags förstuga (som synes å fig. 8). Förstugan, som håller 4 m. i längd och 7 m. i bredd, är ett ordentligt trapprum, ty ej mindre än tre trappor leda härifrån. Till höger d. v. s. i södra sidomuren förer en trappa med tre steg uppåt genom en dörröppning, öfver 1 m. bred och med 48 cm. tjocka poster af tegel. Här utanför, på slottets sydvästra hörn, är en massiv mur af $4\frac{1}{2}$ m. i kvadrat, som troligen uppburet ett torn, hvarifrån byggnaden kunde försvaras mot fiendtliga anfall. Vid trapprummets inre tvärmur finnes ett halfhvalf af gråsten, endast $1\frac{1}{2}$ m. bredt samt höjden något större, hvars hufvudsakliga ändamål synes ha varit att uppbära en trappa, som öfver detta ledt till slottets öfra våningar. Men endast de nedersta trappstegen äro kvar, och mäta dessa nära 2 m. i bredd. De andra trapporna ha samma bredd som de dörröppningar dessa tillhöra, d. v. s. $1\frac{1}{2}$ m.; de äro mycket nötta, men alla trappstegen hafva proportionerlig höjd och bredd.

Och härmed ha vi framkommit till slottets yttermur mot väster, hvarest visar sig den enda hittills kända ingången, betydligt närmare den norra sidomuren än den södra (den synes å fig. 9). Tyvärr är dörröppningens öfra parti bortbrutet, men det nedra är helt, och är bredden mellan posterna $1\frac{1}{2}$ m. Såväl dessa, hvilka äro 45 cm. breda, som murarne omkring, äro af fagstruken tegel; tröskeln af gråsten är 30 cm. hög. Dörrens höjd har troligen i likhet med slottets båda öfriga dörröppningar varit omkring $2\frac{1}{2}$ m. Dörren, som öppnats inåt, har varit ganska tjock, såsom man kan se af funna spikar, och har den antagligen tillslutits med en fällbom; den nedra dörrhaken sitter ännu kvar i muren. Nederst längs med kullen påträffade vi under de sista dagarnes arbete en mur af tegel, som synes vara en ringmur.

Slutligen böra med några ord omnämnas de förnämsta fynden. I första rummet äro då att anföra dels ett tjugutal hela glasrutor i rombform till storlek af endast 6 cm., tämligen tjocka, liknande horn, utseendet beroende därpå att de genomgått elden, så

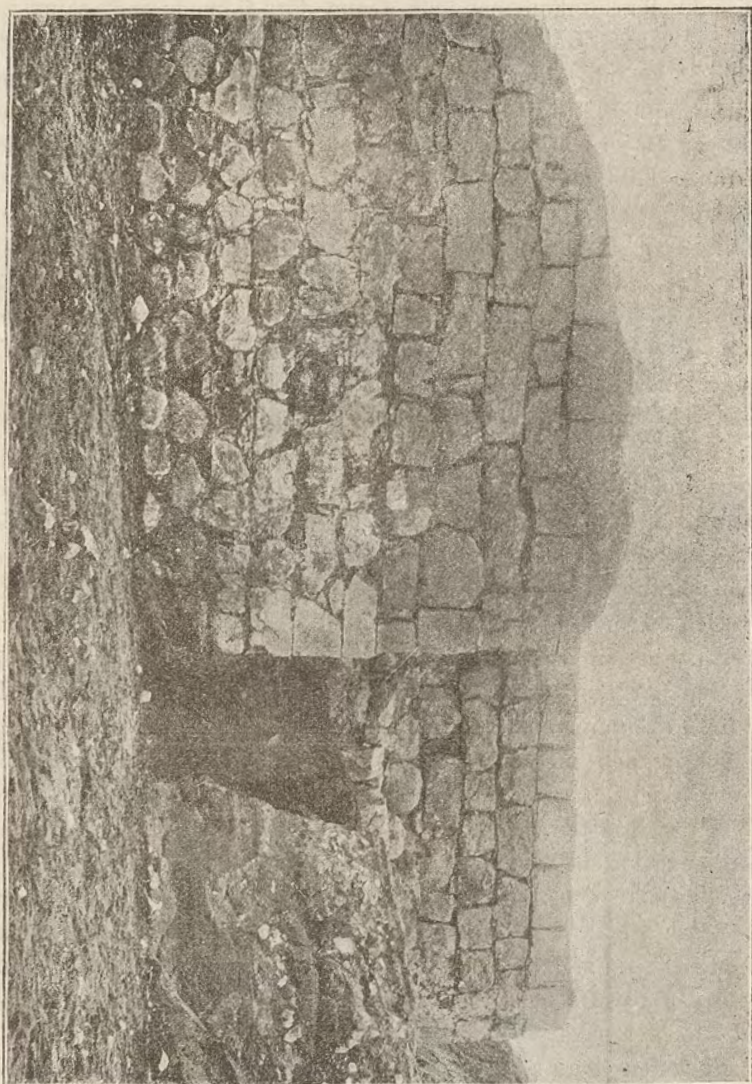

Fig. 8.

Fig. 9.

att somliga blifvit betydligt buktade; dels hundratals större och mindre bitar, hvilka nästan alla blifvit funna i och omkring den hvälfda källaren. Af dessa senare äro flera försedda med inbrända figurer i gult, svart och rödt, och på en förekommer ett ansikte, troligen föreställande Frälsaren.

Af mynt har funnits 15 brak-teater och borgarekrigsmynt. Vidare har gjorts åtskilliga bronsfynd, såsom nålar, en fingerborr och en pincett samt åtskilliga fragment af keramiska arbeten såsom siegburgerkrus och jutepottor; några äro försedda med inbrända figurer och linjer. Man har också varit nog lycklig att finna en nästan alldeles hel lerurna, s. k. halskrus, i höjd 10 cm. och i omkrets 23 cm. Urnan, som låg i den förut beskrifna eldstaden, synes å

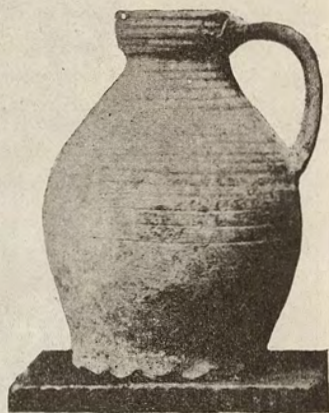

Fig. 10.

I det ofvan omtalade hvälfda rummet, nästan på botten, fann man stycken af brändt tyg och större bitar af tjock ylleväfnad. I dess närhet upptogs tvenne blykolor och tvenne alldeles lika monogram med bokstäfverna I. H. S. likaledes af bly och med tre små hål i den öfre kanten, som tyckes visa, att de varit fästade vid något annat föremål. Det ena återgifves å fig. 11, där också förekomma åtskilliga föremål af järn, som hittats öfverallt i slottsruinen. Bland dylika fynd må nämnas en större och en mindre ljusstake med två runor, sax, knifvar, spjutspetsar, borr, stigbyglar, sporrar, lås och nycklar samt åtskilliga dörrbeslag och gångjärn. På bilden synes också längst ned ett större rundt järn med ett litet hål, möjligen ett skjutvapen; höjden är $11\frac{1}{2}$ cm., omkretsen $10\frac{1}{2}$ cm. och öppningen $1\frac{1}{2}$ cm.

Öfverallt i slottet och i synnerhet utanför murarne har en ofantlig mängd djurben blifvit upptagen, särskildt af häst, nötkreatur, svin, hund och hjort, men äfven bearbetade ben, såsom kammar och pryglar. Också ha en mängd fint huggna stenar, pelare,

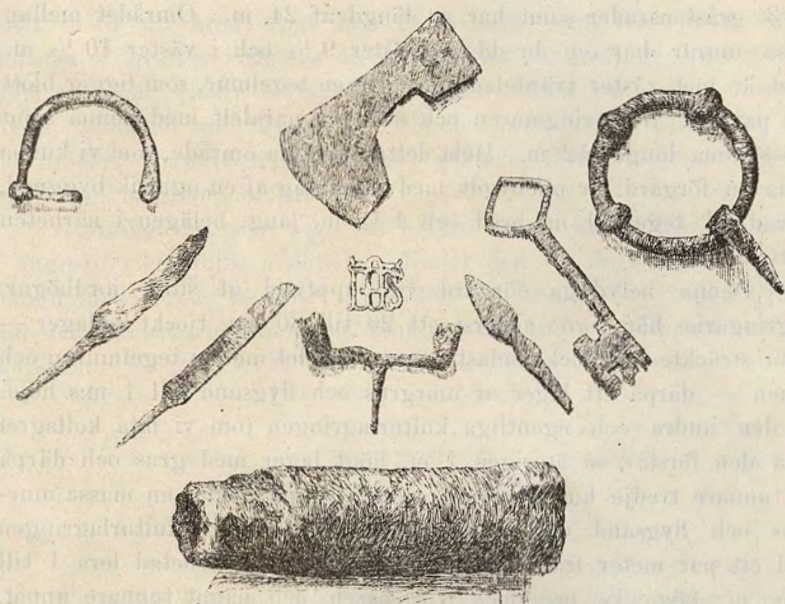

Fig. 11.

brynstenar och olika formade tegelstenar m. m. blifvit tillvaratagna, hvilket allt för närvarande förvaras å Fornstugan i Kristianstad.

*

*

*

Gräfningsarna i Åhus slottsruin ha under sommaren 1893 ingalunda lämnat så lysande resultat som under förra året. Från den då uppgrädda borgmuren utgår vid dess nordöstra hörn en 2 m. tjock mur till en längd af 13 m. Från grunden är den 3 m. hög. I denna mur förekommer 1 m. från borgmuren en smyg, utåt 60 cm. och inåt något större, som lutar utåt och har en slät botten af stenhallar. Det inre är uppfyllt af murgrus med ganska betydliga flintstycken. Denna mur sammanträffar i nordvest med den stora ringmur, hvaraf platsen är omgifven. Ringmuren, som börjar å venstra sidan och där är murad af tegel, har en utsträckning af 12 m. Därifrån böjer den sig mot norr och består här

af 3 gråstensrader samt har en längd af 24. m. Området mellan dessa murar har en bredd af i öster $9\frac{1}{2}$ och i väster $10\frac{1}{2}$ m. samt är mot väster tvärdeladt medelst en tegelmur, som ligger blott ett par m. från ringmuren och svänger paralelt med denna samt har samma längd. 12 m. Hela detta utgrädda område, som vi kunna kalla en förgård, är obebyggt med undantag af en ugnslig byggnad, murad af tegel, 1 m. bred och $1\frac{1}{2}$ m. lång, belägen i närheten af tegelmuren.

Denna betydliga förgård var uppfylld af stora jordhögar. Lagringarne här voro: nederst ett 20 till 30 cm. tjockt kollager — detta sträckte sig dock endast öfver området mellan tegelmuren och ugnen — därpå ett lager af murgrus och flygsand till 1 m:s höjd, så den andra och egentliga kulturlagringen (om vi låta kollagret vara den första), så återigen 1 m. högt lager med grus och därpå en tunnare tredje kulturlagring samt ofvanpå denna en massa murgrus och flygsand om hvartannat. På den andra kulturlagringen stod ett par meter från borgmuren en vägg af oarbetad lera 1 till $1\frac{1}{2}$ m. hög, $\frac{1}{2}$ m. tjock vid basen och något tunnare uppåt. Denna lervägg, som sträckte sig längs hela borgmuren, bildade i väster en vinkel och gick fram mot ingången (på lika afstånd från vänstra gafveln som från norra långsidan eller ett par m.) samt hade ungefär midt på sidan små gluggar på ett afstånd från hvarandra af 1 till $1\frac{1}{2}$ m. Bland de lösa fynden vilja vi nämna 3 små tärningar och ett par spelbrickor, kammar, väfnadsredskap och nålar af ben, åtskilliga fragmenter af brons, flera slags knifvar, saxar (stora och små), nycklar, sporrar, lans- och spjutspetsar, dörrbeslag, hästskor, en massa spik och nitnaglar samt 2 lika kanoner (bakladdnings-), allt af järn. Vidare ett stort stycke arbetadt bernsten, flera brynstenar och stenkulor och en massa lergods samt slutligen en ofantlig hop djurben, som hittats öfverallt i ruinen dock mest vid de yttre murarne.

Området utanför norra, östra och västra murarne, som äfven i år utgräfts, företedde intet anmärkningsvärdt utom att å den förstnämnda sidan förekom ett kalklager ofvanpå ett lager af röd lera, blandadt med kolstycken. Längs ned åt alla sidorna har en graf gått fram, 3 till 4 m. djup räknadt från den yta, som dalsänknungen mellan Slottsbacken och Utkiken nu har. Grafven tyckes ha

varit 5—6 m. bred samt har förmodligen omgifvits af en vall. Bottnen i grafven utgöres af blålera, så ett gruslager, därpå ett lager af tegel, vidare ett sandlager samt öfverst ett lager af svartmylla, blandadt med flygsand. Vid den östra sidan, där vi på ett par meters djup påträffat vatten i grafven, förekommer en murad tegelvägg, omgifven af gråsten.

Gräfvningarne, som togo sin början den 1 juni 1893, äro ännu i augusti icke fullt afslutade. Under den tid de fortgått har en mängd intresserade personer tagit dem i betraktande. Den 19 juni höll den Skånska arkeologiska klubben sin årssammankomst i Åhus slottsruin.

Bilaga 1.

Konung Christian den Tredjes öppna bref, hvarigenom staden Åhus laggas under Kronan tillbaka Den 1 November 1536.

Wij Christian m. m. giöre alle witterligt, at wij udofwer synderlig gunst och Naade, have taget, anammet og undfanget, og nu med dette vort obne brev, tage anamme og undfange vore kiere tro-undersatte Borgemestere, Raadmendh og menige Borgere og Allmue udi vor Kiöbstedh Aahus boendis, thennom theres hustruer, börn, hjon, tienere, gaarde, godz, rörendis oc örörendis, oc forne Aahus bye med alle sine rette tilliggelser ehvad thet heldst er eller nefnis kand, intet undentagit i nogor maade, udinden vor Kongelige hegen, veren, fryd oc beskiermelse, besynderligen at ville forsvare oc föredagtinge til alle rette; Sammeledis have wij udaf samme gunst oc naade, undt oc tilladt, oc nu med thette vort obne brev unde oc tillade, att forne Aahus bye med all sin rette tilliggelse, Jorde oc Marke, Enge oc Ejendom, fiskevandh oc fægangh, voet oc tiurt, indenbyes oc uden, intet undentagit, ved hvad naffn det heldst nefnis kand, herefter maa oc skall vere oc blive beliggende under vordt oc Cronenes egit Fadebur, til evig tidh. Oc skulle the giöre oc give till Oss oc Cronen theris aarlige byeskatt och all anden Kongelig tyngte oc rettighed, ligervis som andre vore Köbsteder heruti Riget giöre oc give, oc ej skule besveris af nogen anden Waltzmand, Geistlige eller Verdzlige, efter thenne dagh, udi nager maade. Thi forbyde wij alle, ehuo the heldst ere eller vere kunde,

Geistlige oc Verdzlige, serdelis vore Fougder, Embedzmend, oc alle andre ingen undantagit, thennem her emod som foreskrevet er, att göre hinder eller forfang udi noger maade, under vor Kongelige Hefu oc vrede.

Bilaga 2.

Lasse Jppsons gåfobref til Dominicanerklostret i Åhus på någon jord i Rinkaby, Palmsöndag 1479.

Jak haver undt oc givet til Aose Closter Svartbrödraorden tend jord oc ejendom, ager oc æng, som ligger i Rinkabymark innom 1111 markeskiel, hvilken ejendom jak gaf fore X lödig mark, then giver jak for min Sæls bestandelse oc for min Hustrus Sæl, oc mine börn, met mine börns råd oc samtökke, til evindeligh ege for XV aars messe, saa at hvilken dagh som messen sades, att the ginge paa min graff oc bodes for min Sæl, oc for alle Christne Sæler; voru thet og saa, thet Gud forbyde, at for:de messe ej holdis, ha haffver mine börn makt till att anamme for:ne jord igen. Till ydermere visse oc vidnesbiurdh oc forvaring, tha beder jak flere gode mendz indsegle, som er Michel Ornson och Lasse Skredder, Borgemestere i Aose och Peder Orm, Borgare i samme stad.

Bilaga 3.

Ärkebiskopen i Lund Åke Jeppson Sparres förnyelsebref på Åhus hospitals Privilegier, dat. Lund 1524.

Med dette vort obne breff unde, skikke oc befalde fornuftig mand oc gudfrvgtig Claus Dene at maa oc skall anamme, skikke och opbygge Sancte Anne Hospital udi vor Kiöbstedt Aarhus udi den stadt, som mand her till dagz haver kaldidt Helliggeisthus, att have nyde oc behölld Capellens huus, jorðt oc grundt, med alle ejedde dertill hörer, löst oc fast indtit undantagit, som dertill liggit haver af Arrilds tid. Sammaledis Hellig kors huus, som staar paa dett vesterhiörne fra for:ne Helliggeisthuus ved torgit, oc saa den Have, som kaldis Wor Fruis have, och ligger östen vedt Helliggeisthuus jorðt uden plankerne, som tillhöer Sancte Giertruds Altere i Sognekirken, mett kaalrum oc alle tilliggelser; Oc faa Rinkebyes kirke mett Prestegaard oc alle Presterente till for:ne Hospital till

evindelig ejedom, mett saadan skid oc vildkaer, att for:ne Claus Dæne oc hans efterkommere Forstandere till samme Hospital skall holde oc bekoste en skikkelig Prestman till for:ne Kirkebyes Sogn. Dertill skall oc for:ne Forstandere oc hans efterkommere i Hospitalit, give aarligen till vort Lundæsæde af samme kirkis oc presterente Otthe Skillingh groth, oc en lödig mark penninge till den som Skolemester er i Aarhus — — —. Han skall bygge paa for:ne Helliggeisthus jordt ett merkeligit Hospital, som nogit kand findis i Dannemark, att uppmure det af grunden, med badstue oc anden bequemhed, som siuke menniske sönderlig behoft have. Item udi Siughused skall skikkes en kiste met laas fore hver seng, at giemme oc forvare de siuge menniskers tingest udi som indkomme, till saa lenge de blive till pass igen och da maa de udtage met dennem igen. det minste met det meste de have indfödrdt, endock de have liggidt der, otthe, thi eller femten aar, mer eller mindre, men dö de derinde. da skall Hospitalet være deris Arvinge; — — — For:ne Degen, Borgemestere och Raadt skulle tilsee, att fattige menniske holdis skikkelige oc renelige, met ren lagen paa alle sengine hver Loverdag, oc met godt kost, oc vell tillredt, efter beste muelighed vere kand. Item naar nogle ere saa siuge, som titt oc ofte sker, att de ligge den gandske dag, oc gide intet forterdt af den dehl i Hospitalidt er, da skall Hospitalis-Forständer lade hente i byen, vijn, hvedebröd, öll eller anden dehl, som de siuge mennisker adlyste oc fortere kunde, efter beste muelighed. Item foruden dette for:ne Siughus, skall samme Claus Daene bygge et Hospitalshus for de fattige, siuke oc saare menniske vandrande oc pelegrine, at de der kunde have tillflugt, met huus, seng och fyring saa mange der komme hundgrue oc törste oc begiare herberge. Till rette tid naar klokken slaar sex, skall hver have öll och brödt, på sex penninge, oc skulle icke herbergis mer endt en natt paa en tidt. Item foruden for:ne Siughus oc Hospitalshus, skall bygges ett dueligt huus for alle Köbstedmend oc bönder som komme vandrendis oc have lovit dennem till den verdige Hellige Andt oc Sanctam Annam, hvilkit huus, som skall vere dennem altid till rede, oc dertill öll oc mad, af Hospitalens yderste formue, foruden penninge. Item skall ingen quinde, som obenbare ligger i Skiörlefnat, boo paa halftredjensinds tuiffve fauffne ner Hospitalens huus, gaard eller grundt.

Bilaga 4.

Kristian III:s privilegium for Åhus Hospital dat. Åhus nest efter Sanct Mathei Apostels dag år 1541.

Det Sanct Jörgens Hospital udenfor Tommerup medt samma Hospitals gaarde oc ejendom, jordegodz, köbstedgodz med hvad naffn det heldst er eller neffnis kandt, som til forne Sanct Jörgens Hospital hörer med all herlighed oc forsvar, inden byes oc uden; Dissligeste bou, bouskab, rörendis eller örörendis, intit uidentagendis i nogen maade, maa oc skal herefter vere oc blifve til forne Hospital i Vor köbstedt Aarhus till fattige, syge oc saare människers underholdning oc ophold till evig tid.

Bilaga 5.

Fredrik II:s gåfrobref till hospitalet i Åhus på någon kronoränta i Rinkaby, dat. Koldinghus d. 2 april 1580.

Efter det Vi komme udi forfaring att Oss oc Cronen skall tillkomme udi en gaard i Rinkaby, det allmiedelig Hospital udi Aarhus tillhörig, som Nils Persön ibor, iij Att: til aarlig rente for ett stycke jord fra en jordeigne bundegaard till forne gaard udi Rinkeby köpt oc tillagd. Forne rettighed af iij Att: aarlig skyld udi forne Hospitalsgaard udi Rinkaby maa oc skall altid herefter ubehindret folge oc blive till de fattige udi forne Hospital udi Aarhus.

Bilaga 6.

Bytesbref emellan Herr Jens Brade till Hammar och Hospitalet i Åhus på någon jord i Näsby och Jedemryd, dat. Beckaskog den 8:de dagen efter Jungfru Mariæ dag Assumptionis år 1549.

Jeg Jens Brade haver nu g'ordt ett venligit mageskifte mett Oluf Jppsön, Pronist udi Willentz herrit oc forstander till Sancti Jörgens Hospital uden for Aarhus. Först skall jeg have fraa hanen oc hans efterkommere forstandere for forne Sancti Jörgen oc till mig oc mine Arvinge till arvelig ejendom en gaard liggendis udi Willentz herrit udi Neseby Sogn, udi Neseby, som Peder Svendsen nu udibor, oc giver aarligen till Landgilde ett pund Byg, en Skilling graat Skatt oc en Theije. Them e foreskrefne gaard met all hus oc ejendom oc rette tilliggelser, skall jeg eije, bruge oc beholde fraa hannen oc hans efterkommere till forne Hospital oc till mig oc mine Arffve, saa fri oc quitt, som mitt egit arvegodz. Heremod skall forne Oluf Jpsön have fraa mig oc mine Aive oc till sig oc sine efterkommere forstandere till forne Sancti Jörgens, en gaard liggende udi forne Willentz herrit, udi Ivetoftz Sogen udi Jedemrydh, som Anders Mattsen ibuor, oc giver till aarlig Land-

gild ett pund Bygh, Treden marker Smör iiij graathe till skatt oc en Theje. Thenna for:ne gaard met all hans rette ejendom oc tilliggelse, som ere agger oc ængh, Skov oc mark, fiskevand oc fægang, kierr oc muose, vott oc tuort, intet undentaget, met hvat nafn det nefnis eller findis kand, inden markeskiehl eller uden, som ter nu tilligger oc af Arrildz tid tilligedt haver, thet skall Jpsøn oc hans efterkommere Forstandere for Jörgens Hospital nyde, bruge oc beholde fraa mig och mine Arve oc till sig oc sine efterkommere til arvelig ejendom.

Abraham Ahlén.

Minnen från södra Halland.

Som bekant utgöres södra Halland närmast kusten af en jämn slätt. Söderut stänges synvidden af Hallandsås, som sedd på afstånd liknar ett lätt moln vid horisonten; åt öster börjar landet, vid pass en mil från hafsstranden, sakta höja sig mot Smålands högtrakt, och på denna uppstigande del ligger Hallands sydligaste skogsbygd.

Den som nu färdas landsvägen från Halmstad till Laholm och på ömse sidor om vägen finner odlade fält kring tämligen tätt strödda gårdar, kan knappt föreställa sig denna trakts utseende för några årtionden sedan. Laholms slätt var då en vidsträckt ljung-hed, på hvilken blott sågos några få byar med trångt hoppackade byggnader, men för öfrigt sökte ögat fåfängt efter föremål, som kunde bryta enformigheten.

Från den landsväg, som följer Kattegat och genom Laholm för söderut till Skåne, grenar sig en annan väg åt öster, som snedt skär slättens bredd och drager sig upp mot skogsbygden, för att sedan följa Lagaåns norra strand in i Småland. En vacker augusti-afton mot slutet af 1840-talet framskred på denna väg en täckt vagn af numera gammaldags form, ett sådant tungt, rymligt fordon, som utgjorde alla skjutshästars fasa, men för öfrigt var särdeles lämpligt för flyttande familjer. Hvad de båda gamle inuti vagnen, tänkte under det denna sakta rullade utför de branta backarne i närheten af Knäreds kyrkoby, vet jag ej; däremot kan ingen bättre än jag känna till, hvad som hvälfde sig inom det barnhufvud, som mellan de båda äldres oroligt vände sig åt alla håll; ty däruti uppfattades då för första gången de intryck, som ligga till grund för dessa „minnen“. De närmast följande åren, under hvilka jag var

fri för snart sagdt hvarje annan sysselsättning, hade jag godt tillfälle att lefva mig in i det kringboende folkets seder och föreställningssätt; och det sedda och hörda fäste sig med desto skarpare drag i minnet, som allt förekom nytt och främmande. Under många följande år, då jag tidtals vistades i samma trakt, kunde jag dels rätta, dels styrka äldre iakttagelser. Men just under denna tid var det, som den nyare tidens ande började bryta in i dessa bygder, omstöpare de bilder, i hvilka föregående århundradens kulturlif tagit skepelse. Häruti ligger för mig ett skäl att åter för tanken frammana dessa bilder, af hvilka många höra till dem, som ej mer finnas till.

I.

Knäreds socken, hvilken dessa minnen nästan samtliga tillhöra, företer en skiftande natur. Fasta berg växla med låga, långsträckta rullstensåsar, här kallade getryggar. Trakten räknas till skogsbygden, men man finner ej här de djupa, sammanhängande skogar, som känneteckna det närgränsande Småland, utan en mängd kringströdda större och mindre skogsparker. I dem växer flertalet af de träd, som tillhöra södra Skandinaviens skogsvegetation. På södra sidan om Lagan uppträda mindre dungar af lind och afvenbok, hvilken senare, ett af Sveriges prydligaste löfträd, här når sin nordliga gräns. Mellan skogsmarkerna ligga vida ljunghedar och i dalarne ofta djupa torfmossar. De senare omgifva merendels en liten göl, återstoden af den insjö, som fordom fyllt dalsänket och genom hvars igenvallning mossen uppstått. De resande, hvilka färdas fram på den enda landsväg, som går igenom socknen, finna vanligen de närmaste omgifningarne föga tilltalande, dock finnas inom socknen vackra partier, särdeles utmed vattendragen, och själfva ljungheden erbjuder under blomningstiden sitt eget slag af färging.

Såsom redan är nämndt, genomströmmas socknen af Lagaån, hvilken inom densamma mottager ett par ej obetydliga tillflöden. Under sitt lopp inom Halland har denna ström merendels ringa djup, men är mycket strid och forsande; blott kortare stycken går vattnet lugnt. På en sträcka af fyra mil, mellan Markaryd i Små-

land och Laholm, gick den tiden ingen bro öfver elfven, men nära Knäreds kyrkoby fans, där en bro i senare tid blifvit bygd, en mycket enkel pråm, på hvilken hästar och åkdon, dock ej alltid utan fara, kunde öfverföras. Vid högt vatten och under islossning var emellertid denna farled stängd. Icke alla vintrar tillfrysar strömmen, men då väderleken syntes lofva, att så kunde ske, påskyndades isläggningen genom huggandet af s. k. isbro. Man tillhög utmed ena stranden en bred isremsa af samma längd som åns bredd, fastgjorde nedre ändan vid samma strand och öfverförde så den öfre ändan till motsatta stranden, där den fästes. Efter ett par natters frost bar bron, och vattnet ofvanför henne tillfrös äfven snart.

Då Knäreds socken ligger vid den gamla riksgränsen mellan Sverige och Danmark, hafva icke så få historiska händelser här timat, och särskildt hafva många viktiga möten mellan svenska och danska herrar hållits i trakten, men om de flesta af dessa tilldragelser vet den muntliga säggen, som gärna kräfver ett fast minnesmärke att stödja sig vid, ingenting att förtälja.

Namnet Knäred säges leda sin upprinnelse från de händelser, som ledsagade den första kristna kyrkas byggande i socknen. En sådan skall först hafva grundats vid den en half mil längre i norr liggande byn Kyrkhult, men med den följd, att hvad som murades upp under dagen hvarje följande natt nedrefs af de osynliga makter, som rådde öfver stället. Då spände man tvenne qvigor för en vagn, lastad med byggnadsvirke, och lät dem taga väg, hvart de ville — ett i äldre tid vanligt sätt att utse stället för kyrkobyggnad, om man får döma efter talrika liknande sägner från andra trakter. Qvigorna styrde kosan söderut tills de nära Kråkåns utflöde i Lagan stannade och föllo på knä. Här uppfördes kyrkan samt nämndes Knäred. Alldeles ofredad fick den dock ej vara; ty då man upphängt en klocka i tornet, utan att förut döpa henne, flögo trollen om natten bort med den och dränkte henne i den tjärn i kyrkobyns torfmosse, som nu heter Klockesjön. I dess botten står hon ännu kvar och säges af en och annan äfven hafva varit sedd.

Ej långt från Kråkåns utlopp ligger på dess östra sida en ovanligt stor ättehö, hvars namn i allmogens mun lyder Rigers

hög eller Rikens hög. För öfrigt hade man om den intet annat att säga, än att troll där haft bostad ända till senaste tider.

På hemmanet Uddareds egor skall ett stort slag hafva stått. Om tiden för detta viste man intet, men vandraren, som sent i natten gick landsvägen framåt öfver den gamla valplatsen, påskyndade gärna sina steg af rädsla för mötet med en gammaldags krigare, som sades här allt som oftast denna tid på dygnet vara sedd, bärande hufvudet under armen.

På Knäreds gärde och på norra Lagastranden ligga väldiga grusvallar, hvilka i det hela äro naturens verk; men namnet skansarne, som de bära, tyder därpå, att de också tjenat som skyddsvärn. Midt emot dem är på andra sidan ån en höjd, kallad Hallaborg, men i forna dagar, då ån hade ett annat lopp, sammanhängde denna höjd med skansarne. På Hallaborg skall ett slott med samma namn hafva rest sig, om hvilket jag af en gammal man hört följande förtäljas. Slottet var en gång kringrandt af fiender, folket i borgen var nära uthungradt och till slut återstod en enda lefvande ko. För att missleda fiendens tanke om det verkliga tillståndet, ledde man kon fram och tillbaka utanför själfva borgen, öfverklädd än med ett än med ett annat af de förut slaktade djurens skinn, och detta med den verkan, att fienden, som redan var trött och trodde att borgfolket ännu hade lifsmedel till öfverflöd, fann för godt att draga sig tillbaka ¹⁾. Sagan känner icke heller här något om tiden, hon endast visar på en skådeplats för händelsen.

Något minnesmärke af freden i Knäred finnes ej där, men väl vid Ulfsbäcks prestgård i Småland, i hvilken de svenske fredsunderhandlarne vistades. I en sal där, kallad kungasalen, hänga oljemålningar framställande konungarne Gustaf II Adolf och Kristian IV samt dessutom i förstugan porträtter af dåvarande pastors tre döttrar. På gården stå två långa kanoner med trångt lopp, som fordom legat på verkliga lavetter, men sedan dessa multnat, fingo de ett par klumpiga träbockar till underlag. Framför kanonerna är en sten rest, på hvilken läses, att de båda nämnde konungarne suttit på densamma, vänskapligt samtalande om sina rikens bästa. Detta skall hafva skett vid ett tillfälligt möte mellan Knäred och Ulfs-

¹⁾ Liknande list omtalas äfven från borgar i andra landskap.

bäck, närmare det förra stället, hvadan Knäredsboarne hålla före, att stenen med rätta borde stå inom deras socken.

En bäck, som utfaller i Laga-ån, bildade ett stycke af den gamla riksgränsen, liksom den nu utgör gräns mellan Halland och Småland. På ömse sidor om denna ligger byn Sjöaryd, hvars småländska hälft i följd häraf kallas svenska Sjöaryd, och den andra, liggande i Halland, det danska. I äldre tid fans en svensk och en dansk gästgifvaregård i byn, och var detta mindre underligt; men underligare är, att ännu på 1860-talet, mer än tvåhundra år efter Roeskildefreden, ingen ändring häruti egt rum. De båda gästgifvaregårdarne skiljdes blott genom några famnars afstånd från hvarandra; den resande, som kom från Småland, måste taga skjuts vid den småländska gästgifvaregården, och den som kom från Halland i det s. k. danska Sjöaryd.

Under förra hälften af innevarande århundrade refs vid Vekabygget en gammal lada, uti hvilken Karl XI sofvit en natt, då han kort före slaget vid Kistinge (vanligen kalladt slaget vid Halmstad) skyndade från Småland för att möta Ascheberg. Dagen derpå åt han frukost vid en öfverbygd brunn nära Knäreds kyrka. Fastän hvarje gård i byn egde sin brunn, kallades denne alltid blott „brunnen“, och till dess egares namn lades uttrycket „vid brunnen“, till skilnad från andra byamän med samma namn som han.

Till Karl XI:s och snapphanestridernas tid hör möjligen äfven sägnen om „tjufvastugan“. Omkring $\frac{1}{8}$ mil från Knäreds by och nära landsvägen, som här går utmed Lagaån, ligger i en trång bergsklyfta en samling väldiga flyttblock. Tre sådana stå på det sätt lutande mot hvarandra, att de bilda ett täckt rum, hvars inre liknar ett åt ena sidan öppet tält. Här bodde röfvare, säges det, för långa tider till baka, då skogen, af hvilken numera hvarje spår häromkring försvunnit, växte tätt i stugans närhet och dolde henne för vägfaranes blickar. En urhålkning i jorden under den ena stenen, ännu mycket tydlig, utgjorde deras hviloläger och på samma gång ett gömställe. Vatten hämtade de ur den bäck, som rinner genom stugan, och lifvets öfriga kraf tillfredsställde de genom plundring. Öfver landsvägen spändes under natten ett snöre, som sedan leddes upp till stugan och där var fäst vid en ringklocka. Då hjul gingo öfver snöret, ringde klockan och manade röfvaren

ut på fångst. Om jag ej missminner mig, vordo de slutligen röjde och straffade.

II.

Man har delat det halländska folket i tre till lynne och drag skilda flockar, den själfsvåldiga i norr, den själfständiga i landskapets mellersta del och den slafsinta i södra Halland. Den sist nämnda skulle hafva fått skaplynne däraf, att bönderna i denna del af länet till en stor del lyda under större egendomar. Det är sant, att sydhalländingen den tid, hvarom nu handlas, förekom undfallande mot personer af högre samhällsställning än hans egen, men slafsint kunde han ej gärna kallas. Äfven kan sättas i fråga, huruvida den sagda orsaken ensam varit vållande till denna egenskap i folklynnet. Inom Knäreds socken finnes ingen enda större egendom, och så vidt man vet, har intet hemman där på lång tid lydt under någon sådan; dock afvek Knäredsbons lynne i detta afseende ej mycket från de grannars, som varit underkastade hofveri. Dessutom iakttog en hvar äfven tillsammans med jämnlikar en viss försiktighet i tal och gärning. Djärfhet var således en sällsynt egenskap; däremot var en omisskännelig välvilja, som till och med sträckte sig till djuren, ett för Knäredsbön utmärkande drag.

För nyheter af alla slag hade han intill denna tid en afgjord motvilja, och alla hemsysslor sköttes så som far och farfar och dessas fäder förut lärt dem. Företagsamheten var ringa, men mot fliten kunde ingen grundad anmärkning framställas. Brott voro ytterst sällsynta, och under de tjugo år, jag tidtals vistades i trakten, tilltalades högst få personer härifrån för domstol. Något förut ohördt inträffade likväl därunder, ett dråp. Detta dömdes dock ej så hårdt af den allmänna meningen, dels emedan det skett af våda, dels emedan den dödade var en smålänning. De öfriga brotten voro oljud i kyrka och olofflig bränvinsminutering. För inställelse vid ting hyste man mycken fruktan, äfven om man skulle dit som vittne eller kärke. Därföre lät man ock länge stölder opåtaladt öfvas i socknen af utsockne män, oaktadt hvar och en visste, hvilka tjufvarne voro. En tillfällighet gjorde ändring häruti. Då en bonde i kyrkobyn en natt hade något göromål i sitt brygghus, blef han

varse ljus i fönstret till ett rum, som han brukade till upplag för inköpta varor, med hvilka han dref en liten handel. Han gick då fram till fönstret och såg, huru en man stod på en bänk och från en hylla nedtog hans varor, under det en annan nedpackade dem i säck. Detta tyckte bonden dock vara mer, än han kunde tillåta, hvarför han i tysthet samlade folk. Sedan gingo de in och grepo tjufvarne midt i deras arbete. Nu var emellertid isen bruten, och efter den betan räddes man ej att fånga tjufvar. Några dagar senare grep man ytterligare i pråmstugan vid Lagaån en något träsigt klädd mansperson och förde honom till prestgården, för att bedja om råd, huru man vidare skulle ställa med fången. Då kyrkoherden frågade byamännen, på hvilken grund de tagit karlen, som själf sade sig vara en ärlig främling, svarade de, att han var så lik de andre tjufvarne, att de funnit rådligast att fasthålla honom. De sågo något undrande på hvarandra vid upplysningen, att en sådan kränkning af andras frihet ej var tillåten. Mannen släpptes fri och gick sina färde.

Folket är i medeltal af kort, dock ej just svag kroppsbyggnad. Qvinnorna äro jämförelsevis starkare än männen, hvilka långsamt utvecklas till sin fulla växt. Anletet är oftare regelbundet än vackert, dock ser man någon gång verkligen fågra qvinnor. I allmänhet synas dragen något grofva, men fula drag äro sällsynta. Ögonen låta ej sällan läsa en tanke, som tungan ej vill uttala; likväl säges icke heller motsatsen.

Äktenskap ingingos, såsom vanligt bland allmogen, tidigt, och inom hushållet hade hustrun väl så mycket att säga som mannen och ofta litet mer. Detta tycktes lända till ömsesidig båtnad. En qvinna klagade en gång för sin prest öfver mannens elakhet, och tillspord hvaruti denna visade sig, svarade hon: „han vill inte lyda mig“. Detta tilldrog sig visserligen i en annan halländsk socken, men jag tror, att många Knäredsqvinnor skulle hafva funnit ett sådant klagomål väl grundadt.

Af byarne ligga endast ett par vid landsvägen; till de öfriga föra längre eller kortare byvägar, hvilka ända till senaste tid voro af det bedröfligaste slag. Med de små pinnvagnar, som här voro de enda brukade åkdon, kunde man visserligen färdas på några af

dessa vägar, ehuru med fara att lemlästas af skakningen öfver de stora stenarne midt i hjulspåren, men många vägar voro blott farbara för ridande eller gående. Byarne voro i allmänhet medelstora, och gårdarne lågo, innan enskiftet spridt dem omkring, tämligen tätt utmed en eller ett par bygator. Kring hvarje by utbredde sig vången (gårdet), indelt i en otroligt stor mängd små åkerlappar, så att hvarje hemmansegare hade sin gröda växande på femton till tjugo olika ställen. Lika kringströdda lågo ängsmarkerna, någon gång ända till en half mil aflägsna från den gård, dit de hörde. Stundom funnos i en bys vång åkrar, som tillhörde en annan by.

Gårdarne voro alltid innebygda, d. v. s. alla byggnader till en gård omgäfvos tillsammans en fyrkantig gårdsplan, och voro ofta så sammanbygda, att de täcktes af ett enda kringlöpande tak. Inom byarne var detta alltid af halm; äfven prest- och klockaregårdarnes tak voro af detta ämne; endast kyrkan var tegeltäckt. Från bygatan ledde en öfverbygd inkörsport in på gården. Portgången genombröt ladugårdslängan, och öfver honom sträckte sig hörännen. Ofta förde en liknande port genom en annan af byggnaderna ut i vången. Midt på gården stod merendels ett fruktträd och bakom byggnaderna gärna ännu ett par sådana. De buro i regeln sötäpplen eller ett slags päron, som i hårdhet täflade med trädet, på hvilket de växte. Ändå åtos de med sådan lystnad, att de sällan fingo mogna; och icke blott barn, utan äfven gammalt folk njöt synbart af de hårda kartarne. Verkliga trädgårdar syntes här och där; i dem odlades i främsta rummet ringblommor, åbrodd och lavendel, af hvilka urtakosten (blomqvasten) för söndagen bröts. På senare tid började en och annan att från skogen inflytta kaprifolium och låta den slingra sig kring förstuguqvisten. Husen på de tre sidorna kring gården innehöllo ladugård, fårhus, logar, lador, skjul o. s. v., den fjärde sidan upptogs åtminstone till en del af boningshuset.

Redan för flera årtionden tillbaka uppfördes detta ej mer efter det fornåldriga sättet, hvarföre ock en viss regellöshet i de nyare byggnadernas stil gjorde sig gällande, men ännu på 1840-talet kvarstodo från äldre tid många högstugor. Jag vet icke, om så alltid varit fallet, men allå, som jag påminner mig hafva sett, stodo i öster och vester. — Låt oss inträda i en sådan gammaldags bostad.

väderbitna som de äro, i alla färger, men mest i grönt. Straxt vid inträdet finna vi rummet deladt på tvären i tvänne hälfter, motsvarande två rum för olika ändamål, ehuru ingen vägg skiljer dem åt. Afdelningen (B) närmast dörren har stensatt golf och gör tjänst såsom kök. Till höger om dörren står den stora, fyrkantiga spisen (1), som med sin bakugn upptager kökets ena hälft; till venster stå hyllor (2) med kökskärl samt såar och vattenämbar. — Den främre delen af stugan är folkets vanliga arbetsrum. Nedtill skiljes denna del från köket därigenom, att dess golf är lagdt af plankor, men äfven upptill går en gräns i form af en på midten hvalfikt böjd bjälke, som straxt framför spisen sträcker sig från den ena långväggens öfverkant till den motsattas (dess plats utmärkes af en punkterad linie). Fastän bjälken är krökt uppåt, måste en man med vanlig växt dock böja hufvudet rätt djupt, för att under honom komma in i stugans främre del (C). Till höger se vi hela långväggen — den södra — upptagen af två i rad ställda, inbyggda sängar (4, 4), ett slags alkovlika bäddplatser, med hemväfda förhängen framför de fyrkantiga öppningarna. Då dessa förhängen äro nedfällda, se sängarnes framsidor ut så, som om de utgjorde själfva långväggen. Ofvanom dem sitter takfönstret. Det tomrum, som uppkommer mellan golfvet och sängbottnarne, tillstänges framtill med en bräda, som är genombruten af en rad aflånga hål. Detta rum lär hafva varit afsedt till bostad för hönsen, men jag såg dem aldrig vistas där, utan spatserade de fritt omkring på golfvet eller på bänkar och bord. Draga vi sängens omhängen något åt sidorna, finna vi där innanföre en bädd af mjuka dunbolstrar, öfverdragna med gult ylletyg, bredt randadt i rött och svart, samt prydda med röda hörnskoningar. Tacke brukades ej, utan i dess ställe en dunbädd, lik den undre bolstern. Sommartiden led den ovane mycket af värme i dessa bäddar, men allmogen sof i dem alla årstider lika godt. — Från spisen utskjuter liksom en utbyggnad från densamma in i själfva stugan en fyrkantig järnkamin (3). Dess sidor bildas af tre rektangulära tackjärnshällar, botten och tak af två kvadratiske sådana; spismuren utgör kaminens bakre vägg, hvilken där är genombruten, så att veden från den sidan kan inläggas. På kaminens sidor äro figurer gjutna i upphöjdt arbete, föreställande än konung Karl XIV till häst, än sankt Görans strid med draken,

än stjärnor i olika former, stundom helt enkelt namnet Delaryd. Utmed den långvägg, som är motsatt sängarna, löper en väggfast bänk (5) från köket ända till stugans ena främre hörn. Där möter en annan liknande bänk (6), som följer gafvelväggen, tills den i närheten af sängen afbrytes af en liten dörr (f), ledande till ett mindre rum. Sitsen till hvar och en af dessa bänkar kan upplyftas, lik ett lock, då själfva bänken finnes vara ett gömsle för åtskilligt bohag, som skulle skräpa, om det stode framme. Vid andra tillfällen kunna bäddar redas i dessa bänkar. I hörnet, där båda bänkarna mötas, står ett trekantigt skåp (7), måladt med blå bottenfärg och därpå skära törnrosor. Häruti gömmer bonden sina penningar, sin boksamling, köpehandlingar och andra dyrbarheter. Framför skåpet står det stora massiva bordet (8), vid hvilket husfolket intager sina måltider. Gafvelväggen delar sig naturligt i två afdelningar; den nedre, af samma höjd som sidoväggarne, skiljes genom en rak, framskjutande bjälke, motsvarande den krökte bjälken mellan köket och stugan, från det öfre trekantiga fält, som utgör gafvelröset. Framför denna bjälke sitter inom en vid densamma fastslagen träribba husets förråd af metallskeidar, och på bjälkens framsida hänga därjemte husbondens, hans söners och drängars fickur, hvart och ett på sin urdyna. Ofvanpå bjälken, äfvensom högre upp på hyllor, ställda öfver hvarandra ända upp till gafvelspetsen, stå, lutande mot träslåar, blankskurade tenn- och messingstallrikar samt sådana kopparkittlar, som ej äro i dagligt bruk. Mellan hvarje tallrikspär i nedersta raden står gärna en kaffekopp med sitt fat. Hela gafveln glimmar ofta af metall, och här är det man dömmar till husets välstånd; ju större talet är af utställda kärl, dess mera välmående är egaren. — Ett väggur med lod, inom ett långt, smalt, på golvet stående fodral, får ej fattas i inredningen. Dess plats är dock ej så noga gifven. Än finns det på gafveln nära sängen, än bredvid järnkaminen framför spisen. Fodralet är vanligen röd- och blåmåladt; på dess dörr är stundom en vers prentad, t. ex. denna

Jag rörs och har ej lif, jag går och blir ej trött,
Jag vakar stundelig, då andra sofva sött.

III.

Det hem, hvars inre vi nu tecknat, saknade ej sina märkliga prydnader. Vid de i rummet synliga bjälkarne hängde ett slags kappor af verklig konstväfnad. De hade nära en fots bredd och företedde på hvit botten breda tvärränder i rött och svart, på en half fots afstånd från hvarandra. Hvarje sådan rand utgjordes af ett bredare midtbälte och smalare band på ömse sidor om detta, alla sammansatta af stjärnfigurer i konstrika mönster och sinsemellan olika. Färgerna voro varma och friska, och det hela alstrade en underbart harmonisk verkan. I en äldre tid brukades blått i stället för det röda; det är möjligt, att äfven dessa väfnader en gång varit lika färgkraftiga, men de, som jag sett, voro längesedan bleknade och var det kanske i följd däraf som de syntes så kyliga.

Väggar och innantakets sluttande sidor voro klädda med bonader, ett slags målade tapeter af linneväf, mest framställande händelser ur den bibliska historien. Väfven spändes, i motsats till vanliga tapeter, längsefter den yta, som skulle täckas, och nedom en öfre väflängd vidtog en ny liknande, till dess, åtminstone i mera väl-mående hus, hvarje naken yta var skyld. Duken var genom breda målade tvärbalkar indelt i rutor, hvilkas storlek rättade sig efter mängden af figurer, som skulle rymmas därinom. Ofvanför hvarje sådan tafla lästes i prentad stil, hvad hon föreställde. Målningarna voro utförda af insockne mästare. Visst fann främlingen stundom i dessa taflor anledning till löje, men utan intresse voro ingalunda dessa alster af ett outveckladt konstsinne. Konturer tecknades med streck af nära en linjes bredd, på äldre målningar svarta, på yngre brun-röda. Någon sträfvän efter perspektiv kunde i allmänhet ej skönjas; visserligen voro ofta två sidor af en byggnad synliga, men båda tycktes ligga i samma plan. Alla lefvande figurer stodo eller vandrade i en rad på det svarta streck, som utmärkte på samma gång fasta marken och taflans nedre gräns. Anletena saknade ej uttryck, men bristen på kännedom om teckningens första lagar var här särdeles märkbar; helst målades menniskor i profil, men äfven då ett ansigte föreställes sedt från framsidan, satt i dess midt profilen af en näsa. Här och där på marken stodo underliga obestämbara träd, och kedjor af än underligare blomster fylde tomrummet i taflans

öfre del ofvanför människornas hufvud och tornens spiror. Lika fritt uppfattade man djurkroppen; blå, gröna och cinoberröda hästar voro allmännare än svarta och bruna; oftast var samme häst öfversallad af runda fläckar i två eller tre olika färger. Ena frambenet skulle merendels tänkas i upplyft ställning, och var detta alltid kortare än det andra. Största vansklighet vållade framställningen af två hästar i bredd, t. ex. spända för en vagn; de sågo då ut som ett enda djur med åtta ben och två hufvud, det ena öfver det andra. Ända till början af 1830-talet uppträdde forntidens folk i den dräkt, som nyttjades inom socknen; krigsmän dock i Hallands bataljons eller skånska husarernas uniform så godt den af målaren kunnat afbildas. Vid den nämnda tiden försiggick i detta afseende en revolution inom målarkonsten i följd af en särskild händelse. En yngling från socknen, som trodde sig ega håg och sinne för studier, drog något år på 1820-talet till Lund för att „lära till prest“, såsom det hette; men som lyckan ej gynnade honom på den nya banan och redan kursen för studentexamen vardt honom för dryg, återvände han till sin hembygd, köpte ett torp och gifte sig. Hvad han under sin studietid för öfrigt inhämtat torde ej varit så synnerligen fruktbringande, men i ett fall kom hans lärdom hela socknen till godo. Han meddelade nämligen sin broder, som till yrket var målare, ett och annat om de gamles dräkt, och från den stundom klädde målaren sina människofigurer i ett slags oregelbundna tygstycken, som kallades mantlar. För att gifva en föreställning om kompositionen i dessa taflor, som ännu stå mycket lefvande för mitt minne, vill jag något närmare redogöra för grupperingen i ett par af dem. En målning, föreställande de vise mäns besök i Betlehem, hörde till de större. Målaren hade på ett naivt sätt sökt inom samma ram inrymma olika tidsdelar af samma handling, i följd hvaraf några af de handlande personerna måste uppträda i dubbel skepnad. Längst till venster syntes tvenne djur, en blå åsna och en tegelfärgad oxe med röda horn, framför dem satt en qvinna med ett barn, och mot stolkarmen stödde sig en man. Dessa tre personer, hvilka bildade en hufvudgrupp på taflan, voro omgifna af en gloria i form af ett ljusgult skimmer, genombrutet af svarta strålar. Framför qvinnan och vända mot henne stodo i rad tre män, klädda i långa, olikfärgade rockar med stora fickor, knäbyxor samt

ridstöflar med sporrar. Efter dessa följde åter samma tre personer — igenkända på rockarnes färger — till häst. — En annan tafla bar såsom öfverskrift: „Bröllopet i Kana“. Midten upptogs af ett långt dukadt bord, stödt på bockar; stora fat stodo i rad på bordet, och på faten lågo helstekta grisar med alla fyra benen i vädret; mellan faten höjde sig väldiga bågare. Vid bordets sidor dansade gästerna parvis, iklädda den vanliga sockendräkten, och en prest med kappa och krage dansade med bruden. Det hela gaf en enkel bild af bondbröllopet i socknen mot slutet af 1700-talet. — Men äfven från andra områden hämtades ämne för konsten. Ofvanför de öfriga målningarna gick ej sällan, lik en fris, en smalare yfrens utau afdelningar. På denna gingo i rad alla skogens djur, jagade af en hund, som syntes sist i djurraden. Bakom honom stod, skyddad af ett träd, en jägare, hvilken sköt på hela skaran; och att alla voro sårade, därom vittnade en mängd blodiga kulor, synliga dels mellan djuren, dels inuti dem ända till det främsta. — Någon gång har jag sett en enstaka målning af ännu annat slag. En ung man i hel röd dräkt stod där med utsträckta armar; målaren hade i hans drag lagt allt det uttryck af fröjd, som var honom möjligt. Öfver honom stod skrifvet: „Ja har tagit utt jusseseddel (= lysning) i dag“. Jag skulle tro, att denna målning var köpt från Småland, där äfven bonader, ehuru ofta af tjockt papper, voro i bruk. Kringvandrande småländska krämare hade stundom sådana pappersbonader till salu. Då jag en gång vid skådandet af en dylik handlandes taflor särskildt fäste mig därvid, att på desamma funnos ej mindre än tre prester, upplyste en Knäredsbo, att „småländingen tycker om dem på sina taflor, emedan de äro så billiga att måla“.

Den lilla dörr på gafvelväggen, jag förut omtalt, ledde ibland ut till ett rum utan eldstad. Kring väggarne hängde där husbondefolkets gångkläder, och i stora blåmålade kistor, som stodo utmed samma väggar, gömdes dels linne och sängkläder, dels ock finare matvaror till gästers fägnad. På dessa kistor voro målade kransar af törnrosor, utförda i helt annat manér än bonadernas teckningar och tämligen naturtroget. Också skattade folket dessa konstalster mycket högt och tycktes anse målaren i dem hafva öfverträffat naturen.

Högstugorna lemnade emellertid rum för loftstugor med vanligt platt innantak och däröfver liggande vind. Detta hade redan allmänt skett vid den tid, då jag först kom till trakten; men vid sidan af det nybygda hus, i hvilket gårdsegaren sjelf bodde, qvarstod mångenstädes en lågväggig högstuga, som hyste det gamla par, hvilket förut rådt om gården och nu hade sitt lifsuppehälle därifrån såsom „undantag“. Merendels var den ene af de gamle född i samma stuga.

Med öfvergången till ett nytt byggnadssätt följde till en början ingen annan ändring i inredningen, än den, som var alldeles nödvändig, men så småningom lämpades allt mer det inre bohaget efter de nya rummens kraf. Af köket vardt ett eget rum; men stugans järnkamin utgjorde ännu ett utskott från köksspisnen, hvilket genom väggen sammanhängde med denne och eldades från köket. Sängen fick en ny form, då den måste intaga ett hörn, men var ännu sammanbyggd med väggen. Dess fria gafvel innehöll upptill ett litet skåp, hvaruti en del varor gömdes, som voro nödiga för gästers traktering. Hörnskåpet och det stora omålade, men alltid finskurade bordet utgjorde ofta en del äfven af den nya inredningen, men de väggfasta bänkarne utbyttes mot liggesoffor och stolar. Framför ett af fönstren ställdes dessutom ett slagbord, och ej sällan tillkom, såsom alldeles ny möbel, en byrå. Denna var alltid så blankpolerad, att den tycktes vara arbetad af rödbrunt glas. En klocka af amerikansk modell intog allt oftare den gamla dalklockans plats. Småningom vordo rummen flere, och de möblerades då tämligen fritt efter egarens råd och tycke.

De gamla bonaderna, som ännu någon tid åtminstone upphängdes under julen, råkade allt mer i glömska. Mer än en gång hände, då jag inkom på ett ställe, där sådana högtiden till ära voro upphängda, att man pekade på dem och sade: „ja, det där är för barnens skull“. Så var det icke i forna dar, och bonaderna kommo ur bruk ej blott emedan de mindre väl lämpade sig för det nya byggnadssättet, utan ock emedan folket vuxit från dessa, liksom från många andra minnen af fädernas fromma enfald.

Tapeter trädde i bonadernas ställe, för att täcka de nakna väggarne. Vare sig i följd af smak, eller emedan man, för prisbillighet, köpte endast öfverblifna stycken af tapetrullar, visade

tapeternas olika vådor i samma rum ofta olika mönster. Först långsamt vann den seden insteg att åt hela rummet gifva likformig tapetklädnad. Taflor med glas och ram kommo nu till för att fullända utstyrseln. Dessa taflor voro af två skilda slag, men intetdera var egnadt att i högre grad odla konstsinnet. Det ena slaget utgjordes af synnerligen brokiga färgträsnitt, utgångna från tyska verkstäder och spridda till tusental af kringvandrande krämare. Hvar helst man inträdde vid början af 1850-talet, möttes ögat af ett eller flera slika konstverk, framställande än gräsliga bilder från „Das merkwürdige Jahr 1848“ — tillsammans en större genomgående serie — än färgskimrande porträtt af Europas furstliga personer, än smäktande qvinnofigurer såsom allegorier af de fyra årstiderna. Visserligen utgingo i äldre tid liknande taflor också från en gammal svensk boktryckarefirma, men de tyska syntes hållas i högre värde. Det andra slaget af taflor egde större intresse, då det företedde ett annat skott af den inhemska målarkonsten, om också dess utveckling från den redan förhanden varande ej på stället låter uppvisa sig. Dessa målningar voro ett slags minnestaflor dels från husbondefolkets bröllopsdag, dels öfver aflidna fränder. Målningarne voro utförda i vattenfärg och skilde sig från bonadernas genom en större naturtrohet i det enskilda och genom större frihet i detaljernas gruppering till ett helt. De voro vanligen infattade inom glas och ram. Då man först såg dessa taflor, föreföll det som en nog rik fantasi varit verksam vid deras skapande, men sedan man skådat en större mängd af dem, visade det sig, att de med någon omväxling i grupperingen dock ständigt återgäfvö samma bilder. Äminnelsetaflorna öfver de döda voro de enklaste. Hufvudfiguren var på dem en svart likkista, omgifven af dödens vanliga sinnebilder, liemannen och timglasets. Stundom föreställdes kistans lock aflyft, då den döde syntes liggande i kistan. Under det hela fanns en prentad inskrift, innehållande den aflidnes namn, hans födelse- och dödsår, samt därefter en psalmvers. — Brölloppstaflorna hade, såsom naturligt är, en gladare ton. Från ett golf af brunådrig marmor höjde sig fyra — stundom två — pelare af samma stenart, men ljusare, hvilka åter uppburo ett rödådrig marmortak. Ofvanpå detta bildade en stor vas, med ofantliga, svängda handtag, monumentets krön. På vasens framsida lästes i stora, bruna penndrag, både rätt vända och bak-

vända, brudparets namninitialer. Dessa partier återkommo alltid. Det öfriga kunde något skifta. Brud och brudgum borde dock någonstades vara synliga. Ofta satt den förra, klädd i röd klädning, på vasens ena sida, med en spinnrock framför sig, under det brudgummen, i blå rock och rödrandiga byxor, gick på andra sidan och plöjde. Eget är, att båda buro dräkter, som ej brukades af folket. Två lejon hörde också till taflan. Ibland tycktes pelarne hvila på dem; någon gång satt den spinnande bruden på det ena lejonet, då brudgummen plöjde på det andra lejonets rygg. Under taket eller på dess framskjutande kant lästes brudparets namn och vigselfagen. — Färgerna voro i allmänhet väl valda och enskilda delar ej illa utförda; isynnerhet voro lejonerna ofta rätt väl tecknade.

Bonader af det slag, vi förut omtalat, hafva säkerligen varit i bruk genom hela vårt land. I mera aflägsna trakter inom vidt skilda provinser finner man dem, och afbildningar af sådana från Dalarne hafva återgifvits i tryck. Men helt visst leda de ej sin upprinnelse från allmogen; de stå tydligen i samband med de på linneväf utförda målningar, som i de mera burgna klassernas bostäder på sin tid efterträdde de ännu äldre virkade eller sömmade tapeterna. Äminnelsetaflorna hafva möjligen haft ett tidigare skifte, då äfven de målades på linneväf, och några få gånger har jag i andra delar af vårt land sett dem så utförda. Stilen i dessa taflor var dock icke bonadernas, men den pekade tydligt på en annan gren af den äldre målningen, nämligen blomstermålningen på kistorna. Detta visar sig bäst, där äfven törnrosor tecknats på brölloptaflorna.

IV.

Någon från äldre tid ärfd klädedräkt fanns icke i Knäred vid den tid, då jag först kom dit, men spår af en sådan var att se i den hufvudbonad, som af ett fåtal gamla qvinnor ännu bars. Den liknade i det hela den skånska „kluten“, men hade enklare och mindre omfångsrik stomme samt kallades här „hätta“. En viss likformighet i högtidsdräkten uppkom emellertid därigenom, att männen buro blå vadmalskläder, skurna någorlunda på samma sätt, och kvinnorna likaledes blå eller svarta klädningar. Vid nattvardsgång och under sorg hade de förre hvit halsduk, flera hvarf lindad kring

halsen, och de senare hvit hufvudduk och hvitt förkläde. Eljes hade qvinnorna rödrutiga dukar på hufvudet. Till deras högtidsdräkt hörde ock en blommig sidenhalsduk, hvars snibbar ej knötos, utan sammanhöllos på bröstet af en bred silfverring. Utanpå denna duk hängde i grönt eller rödt band en liten svampdosa i form af en medaljong. Vidare buro de hvita handskar, prydda med gröna blad och blommor, broderade i silke. Männen buro hög, svart hatt. Efter allt hvad jag kan minnas, såg jag aldrig andra än brudgummar bära ny hatt, och jag skulle tro, att brudgumshatten i regeln gjorde tjänst under egarens hela återstående lifstid. Visst är, att ju äldre gubbarne blefvo, desto mera afvek deras hatt från den form, man är van att finna hos dessa plagg, och närmade sig formen af en djup skål med utböjda kanter. Hatten brukades icke blott att täcka hufvudet, utan den hade äfven en annan, efter utseendet lika viktig uppgift. Emellan sjelfva stommen och det efter hufvudet tätt formade fodret, som kunde tillsnöras som en penningpung, fanns ett tomrum, tjenligt att gömma förråder af allehanda slag. Man såg ej sällan bonden på sina stadsresor upptaga ur hatten än ett halft tjog ägg, än en smörklimp, inlindad i ett kålblad. Där hade ock stundom plånboken sin plats. — Vintertiden gingo männen klädda i skinnpelsar, hvilka i äldre tid voro gula, men senare svärtades och indränktes med tran. Vid större sammankomster af skinnpelsar i små rum vardt luften så mättad med tranlukt, att en ovan främling hade vanskligt att andas därinne. Äfven qvinnorna hade under den kallare årstiden svarta skinntröjor. Under höstarbetet på ången gingo dessa senare åter ofta klädda i ett enda plagg, linnet. I hvardagslag klädde man sig naturligtvis efter råd och tycke.

Alla kläder, qvinnornas så väl som männens, syddes af skräddaren, hvilken alltid arbetade i de hus, där hans hjälp behöfdes. Lång tid i förväg måste man tinga honom till sig, och när han sedan kom en eller annan vecka senare än han lofvat, måste man krusa och vara glad, att han icke alldeles glömt bort sitt löfte. Så länge skräddaren och hans sällskap vistades i stugan, underhölls där en ofantlig värme; ty allt som oftast skulle han hafva sina pressjärn upphettade, och dessutom frös han, om stugan afkyldes. Så långt jag minnes tillbaka skedde tillskränningen fritt; men fordom lära mönster därvid hafva varit i bruk. Under denna goda tid

kunde det hända, att en skraddare, som länge väntats till ett ställe och slutligen också kom, måste åter vandra därifrån, emedan han, i tanke att han skulle sy en rock, icke medtagit sina „byxporträtter“, hvilka åter just voro de mönster som kräfdes.

På väggmålningar från 1700-talet framställas alla karlar i långa rockar med stora, trefflikade fickklaffar på sidorna, långa västar och kortbyxor af skinn. Denna dräkt torde hafva varit ett slags sockendräkt. Korta byxor brukades ännu omkring 1850 af någon gammal gubbe, som ej gittat följa med tiden. De nyare skraddarne följde, så långt deras skicklighet tillät, stadsfolkets moder.

På något längre ståndpunkt stod skomakareyrket, sannolikt i följd däraf, att allmogen i hvardagslag alltid gick i träskor. Om söndagarne hörde visserligen stöflar och kängor till dräkten, men dessa skodon stodo sällan i riktigt storleksförhållande till egarens fötter, och det var säkerligen icke endast af sparsamhet, som de först pådrogos i närheten af kyrkan. Däremot var man mycket noggrann att få goda träskor; och den som fått ett par sådana, utbytte dem ogärna mot nya. Spräcktes träskorna, hopsattes de åter med järnband eller ståltråd. Om vintern voro klackarna broddade med höstkosöm.

V.

Att bondens hufvudnäring skulle vara åkerbruk, synes vara en gifven sak, men på detta ensamt kunde han här i regeln icke lifnära sig och sin familj, åtminstone ej vid den tid, vår teckning omfattar. Skälet härtill låg dels i jordens natur, dels i sättet hvarpå den sköttes. På en botten af groft, vanligen rödt grus hvilade ett tunnt lag af klapperfylld mylla. Den kräfd oftast regn, dock ej för mycket i sänder. „Vångarne“ lågo nästan alltid mycket torrt, och de små åkerlapparne såddes år efter år utan hvila, stundom ett par år i rad med samma sädesslag. De brukliga sädesslagen voro råg, mycket sällan sådd om hösten, korn, mest sexradigt, samt hafre. På den sämsta jorden, d. v. s. i sanden, sattes potatis, som här oftast blef ganska god. Plogen var ett osedt redskap ända till omkring 1850. Den tunna alfven vändes med det grundgående „årdret“; och den träpinnade harfven var af lättaste slag. Ända till långt fram i detta århundradet skars en stor del af säden med „skära“.

och jag minnes ännu gamla män, som klagade öfver det slöseri med korn, som var en följd af dess skördande med lie. Denne var, mente man, afsedd för höslåttern. Den lie, som här var i bruk, skiljde sig till formen något från de vanliga. Bladet var mycket långt och smalt, och „arfvat“ var äfven ganska långt och upptill böjdt, så att det kunde hvila i venstra armvecket; det nedre handtaget var jämnt krökt uppåt och framåt, det öfre mera rakt och något nedåt riktadt. — Endast utmed vattendragen sågos naturliga ängar med grönt gräs; med detta undfägnades hufvudsakligen hästarne. Nötkreatur och får fingo mestadels nöja sig med ljung, som utgjorde egentliga föremålet för slåttern. Gräsfrösådd var okänd. Odlingsbara mossar funnos, men odlades icke före 1850. Dessa — hette det — kunde blott bära gröda i „oäringsår“. Följaktligen kunde man ej ens önska att få säd på dem, och arbetade dem därför icke heller. Först sedan pastorn i församlingen odlat upp ett par mindre mossar och där fått god skörd samtidigt med det att vångarne gäfvit medelmåttig gröda, följdes föredömet af en och annan allmogesman. Därmed var också plogen kommen till heders, och man började äfven lära sig gräfvit aflopps diken, om också till en början ej fullt rationellt dragna. Till allmogens ursäkt må nämnas, att jorden först vid den tiden började undergå laga skifte.

Såsom förut är nämnt, utgjordes Knäreds sockens mark till en stor del af vidsträckta ljunghedar. Den magra växtlighet, de alstrade, ratades af hästar och andra mera granntyckta husdjur, men bjöd ett ypperligt bete åt fåren. Också var fårafveln i denna bygd långt ifrån hållen för en binäring till jordbruket, den utgjorde snarare socknens viktigaste näringsfång, som mindre ofta slog fel än åkrens skördar. Den får-ras, som här hölls, var rätt god och särdeles lättfödd, hade rik men något grof ull, och var sedan lång tid tillbaka inhemsk i trakten, där den sannolikt just utvecklats en del af de egenskaper, som utmärka den.

Alla får, som tillhörde samma by, vallades af en enda herde, för det mesta en gosse om 12 till 15 år, hvilken oaktadt sin ungdom ingalunda var byns minst viktiga person. Säkert är åtminstone, att han var den som oftast och mest högljudt gaf sin tillvaro tillkänna, och i en teckning af folklifvet här må „fårapågen“, som han vanligen kallades, där han ej mera skämtsamt nämndes „fåra-

majoren“, icke glömmas bort. Som han var hela byns tjenare, lönades han ock af byn samfäldt med omkring 15 kronor i penningar för år, ett par läderskor och några andra klädesplagg. Husrum och kost fick han skiftesvis i byns hushåll på det sätt, att han först tog bostad i en gård i byns ena ända och dröjde där så länge tills han fått en måltid för hvarje får, som fans i gården, därpå flyttade till närmaste grannen och stannade hos honom enligt samma grunder, och så hela byn igenom, hvarefter han började samma rundgång på ny räkning. Till hans aflöning hörde också — ej minst värderadt — „två natters julgille“ i hvar gård. Omkring klockan 8 hvarje morgon under sommar och höst, då det ej regnade allt för starkt, ljud hans lur öfver hela byn till tecken att fåren skulle släppas ut. Fårhusen och gårdsportarne öppnades, och från hvarje port utströmmade en liten får flock, som sedan af sig sjelf visste vägen till den vanliga samlingsplatsen. Inom Knäreds kyrkoby var denna en liten öppen trehörning nära byns ena ända. Sedan hela hjorden kommit tillstädes — och vallgossen kände personligt hvar enda ett af de 200 till 300 får, som voro lemnade i hans vård — hördes åter lurens toner, denna gång till affärd. Med näfverluren i hand, matpåsen på ryggen och katekesen i fickan af sin lappade tröja dref han nu sin hjord utöfver de kringliggande bergen bortåt byns utmarker. På lämpligt rum slog han sig ned för dagen och lefde den under vexlande sysselsättning till ända: än satt han på en sten och utsände från luren sina toner, för eget nöje eller för att något samla de skingrade fåren, än stod han vid någon af de små tjärnar, som lågo spridda i torfmossarne, och uppmetade små gyttjefärgade och gyttjesmakande aborrar; än satt han med sin katekes i hand och beredde sig till den stundande läsningen för presten. Dessemellan uppbyggde han på bergstoppen vidunderliga gubbar af kullersten eller ock låg han helt enkelt bland den blommande ljungen och njöt af sol och sommardag lika bekymmerlöst som lammen, hvilka hoppade omkring honom. Af rofdjur hade han föga att frukta, ty vargen syntes sommartiden högst sällan, och räfvar förekommo ej heller talrikt. Han medförde därför intet skjutvapen, men bar stundom med sig en s. k. hästskramla, ett mycket enkelt ljudverktyg, som utgjordes af en böjlig träskifva, hvilken svängdes kring en kuggaxel. Med en dylik skramla kunde man

också åstadkomma ett oväsen, som borde skrämma de djärfvaste odjur på flykten. Emellertid hyste jag som barn en särdeles förkärlek för detta instrument; och stor var därför min glädje, då jag en gång lyckades få köpa fårherdens skramla för sex skilling. Jag öfvade mig på henne en hel dag till stor njutning för mig sjelf och till fasa för hela min omgifning, men redan följande dag vardt jag tillsagd att med dessa öfningar hålla mig fjärran från människoboningar. Men vi återvände till fårapågen på heden. Då han på sin solring af messing fann, att tiden var inne för hemfärd, d. v. s. då solen sjunkit ett godt stycke mot vester, blåste han åter till samling, satte sin hjord i gång och förde den så sakta mot hemmet. I den mån han nalkades byn, ljöd lurens klang allt tätare, och till sist hördes väldiga stötar till tecken af lycklig hemkomst. Skaror af barbenta och barhufvade, ljushåriga barn kommo nu fåren till mötes, och vid det välkända tillropet: „skilj er åt, skilj er åt“ (skiljer öud, skiljer öud) delade sig dessa i mindre flockar, hvilka hvar för sig sökte sina hem. Det hände dock, att ett eller annat får gick vilse, men det återletades då senare på aftonen af sin egare eller af hans barn. Fårapågen gick också till sitt hem för dagen eller rättare för natten, åt sitt aftonmål och sof så, som den som väl har ändat sitt dagsvärf.

En annan tjenare för hela byn samfäldt var „fähyren“, som vaktade nötkreaturen. Han aflönades på samma sätt som fårherden, men var alltid en äldre man eller gubbe, ofta något afsigkommen. Vid den tid, då fårapågen på eftermiddagen bröt upp till återfärd, började fåherden sin tjenstgöring. Som bromsar och flugor under hetaste delen af sommardagen endast skulle hafva jagat kreaturen kring skog och mark, höllos dessa inom hus tills svalka mot aftonen inträdt, då de af vaktaren drefvos ut i marken, för att först följande morgon återvända. Iklädd ett hästtäcke, som nådde honom till fötterna och stundom sammanhölls om lifvet med ett rep, samt en bredskyggig hatt, som på åratal icke egt någon afgjord form, företedde fähyren en högst sällsam skepnad, där han med en piska eller ett långt spö framdref sin hjord. Denna gick icke sin väg framåt så alldeles utan bråk; isynnerhet røjde oxarne en stark böjelse att brottas med hornen, hvarvid de gärna ställde sig i vägen för den öfriga hjorden; ofta måste därför två sammanstötande käm-

par med gisselslag skiljas åt. „Undan Nämmer, hut Fjärmer!“ hördes allt emellanåt fäherdens röst; inom hvarje sammanhörande oxpar hette högeroxen nämligen alltid Fjärmer och vensteroxen Nämmer. Sedan hyren med sina djur framkommit till den för natten valda betesplatsen, slog han sig i ro och åt sin qvällsmat; och när så sol gått ned, svepte han hästtacket tätare kring kroppen och lade sig att hvila, om möjligt i skydd af en klippställ eller något träd, men väl också på öppna fältet. Här sof han stundtals, men tidt och ofta måste han äfven upp och se efter, att allt var som sig borde bland kreaturen. Hans tjänst var ingalunda afundsvärd; i frost och i åskväder, i ur och skur, var han natten öfver ensam med sin boskap, utan tak öfver hufvudet och icke sällan hemkom han om morgonen både genomvåt och genomfrusen. Det hände då gärna, att hans värdinna för dagen kände sig manad att med någon särskild förplägning, vanligen en finkelsup eller ett par, söka återställa hans kroppsvärme. Något men till helsan tog han icke af sitt nattvak. Den gamle fäherde, som jag särskildt minnes, kunde väl då och då klaga öfver gammal gikt, ådragen långt förut, men han tröstade sig lätt därmed, att den icke stod att hjälpa. Sedan han väl fört boskapen hem, var han sin egen herre för dagen, och njöt däraf som det föll sig, i sömn eller i samspråk med byns folk.

Öfriga husdjur kräufde ingen särskild vakt. Hästar egdes endast af få, hufvudsakligen af de hemmansåbor, som hade skjuts-skyldighet. „Öken“ utsläpptes dels i „lyckor“, d. v. s. inhägnade beteshagar, dels i utmarken där de efter egen smak sökte sig bete. Däremot genomströfvades bygatorna af en grymtande skara högbenta, smalnosa, svarta eller brunrandiga svinkreatur, hvilka måste hafva kostat sina egare otroligt litet i underhåll, ty under större delen af året fingo de söka sin näring bäst de sjelfve gitte. På det de ej skulle taga olofliga vägar genom gärdesgårdar, buro de stundom kring halsen ett slags ok, som hindrade dem att komma fram genom trånga öppningar. Likaledes drogo gässen kring på gatorna under stadigt skri och skrån. Dessa djur gjorde dock emellanåt ohägn i åkrarne, och af denna grund fann man en gång i Knäreds by för godt att tillsätta en gåsvaktare; men sedan denne redan första dagen stenat två olydiga gåsungar till döds, afsattes han från sin tjänst och gässen återvunno sin frihet.

VI.

Vår och sommar framlefas i allmänhet af vårt landtfolk under arbete med jorden och under skiftande hopp och misströstan för den växande grödan. Hösten med slätter och skörd är sig ock någorlunda lik öfver allt; så ock i den trakt, om hvilken vi nu tala. Endast voro här nekarne eller kärfvarne tunnare och axen lättare än i de flesta andra delar af vårt land. Därpå vidtog bondens vanliga vintersyssla, tröskningen. Klockan mellan tre och fyra på morgonen steg han upp, tände, när så var nödigt, sin lilla lykta med träramar och vandrade åtföljd af en tröskeman ut på logen. Strax därefter hördes slagornas takt, hvilken sedan, endast afbruten under måltidstimmarne, fortfor till mörkrets inbrott. Då logen icke rymde mer än två tröskemän, plögade i större hushåll de öfvertalige unge männen under hösten vandra ned till skånska slätten eller till Danmark för att söka arbete, hufvudsakligen såsom spannröskare, men i den mån skåningarne hunno skaffa sig tröskverk, aftogo dessa utvandringar och upphörde till sist. Äfven de yngre kvinnor, för hvilka hemma ej fanns sysselsättning, drogo under höst och vinter till Skåne, för att förtjena något med spånad; de togo mest vägen till skogsbygden, helst Göinge härad. Framemot våren återkommo alla de utvandrade, liksom flyttfäglarne, från sin sydliga utflykt. Under tiden sysslade de hemmavarande kvinnorna först med kardning och spånad, samt därefter med vadmalsväft och stickning af ylleträjor. Under aftnarne voro hushållets medlemmar först samlade i stugan. Kvinnorna fortsatte sitt arbete hela qvällen till läggdags, men man-folket, som under dagen trälät strängt antingen på logen eller, sedan säden var aftröskad, i skogen eller med körslor, trodde sig ega rätt till hvila, så snart mörkret inträdt. De sutto ännu en stund och pratade efter meraftonsmålet, som intogs klockan mellan 5 och 6, men insöfdes snart nog af spinnrockarnas entoniga surr eller väfskedens taktmässiga slag. I äldre tid upplystes stugan då endast af ett flammande stickbloss; dock började man så småningom utbyta detta lyse mot tranlampor eller, i mera välmående hus, mot talgljus. Blosset utgjordes af en två till tre fot lång, tunnklufven furusticka och fästes i svagt lutande ställning i en s. k. ljusdalla. Denna var ett slags trästake, som upptill bar en klämmare af järn,

i hvilken stickan insattes, och nedtill slutade med en platt fot, så att den stod stadigt på golvet. Det var karlarnes skyldighet att hålla så stort förråd klufna och väl torra stickor, att qvällsarbetet ej af ljusbrist skulle afbrytas. Skötseln af blosset kräfdde mycken tid; ständigt måste sticka ombytas i dallan och dessemellan fingor utbrända delar afbrytas och bortkastas. Det var emellertid ej ensamt qvinnorna, som sysselsatte sig med det handarbete, som nu omnämmts, äfven gossar och gubbar, hvilkas gärning utom hus var af mindre värde, sågos ofta flitigt verksamme med stickning eller kardning. Det mesta af detta arbete utfördes på beställning af handlande från Borås, hvilka såsom sitt ombud på stället nyttjade en gammal man, bosatt i kyrkbyn. Denne hade vid den tid, jag kände honom, hunnit ett godt stycke in på sjuttioalet och visade sig redan genom sin dräkt tillhöra en ålder, som gått. Han gick i kortbyxor af sämskskinn, blå strumpor och skor, samt bar både sommar och vinter en osvärtad skinnpäls, då han icke gick i skjortärmarne, hvilket också kunde hända så väl vinter som sommar. Mannen ägde ett nästan otroligt minne. Ehuru han för sina hufvudmän utdelade penningar i en mängd småposter åt många håll, förde han inga anteckningar, utan vid den tid, då han skulle göra upp sina räkenskaper, gick han in till sin granne, klockaren, bad honom sätta sig ned att skriva och dikterade sedan ur minnet post för post, till dess allt var klart. För sin omsorg med vägning, mätning och utbetalning uppbar han ett litet arvode.

Märkliga afbrott i det enformiga hvardagslifvet gjorde husförhören, julhelgen samt högtider inom familjen, sådana som bröllop och barndop. Dessemellan sökte gummorna förkorta tiden genom att tidtals gästa hvarandra, därvid naturligtvis alltid medtagande sin stickning.

Annan omväxling bjöd samtalet med vandrande krämare. Dessa uppträdde under flera väsentligen olika skepnader. Oftast syntes gårdfarihandlande från Vestergötland, hvilka af folket här som annorstädes kallades „knallar“, ehuru de själfva föredrogo det ej särdeles mer vällyjudande namnet „nasare“. De voro i allmänhet tämligen väl klädda och gingo vanligen två tillsammans, dock så att en förde ordet. Väl inkomne i bondens stuga, lyfte de säckarne från axeln, nedsatte dem på golvet och togo själfva plats där de

föll sig. Bjöds dem så svagdricka, hvarpå de började framtaga innehället ur sina säckar. Det var märkliga säckar dessa; redan deras form skilde dem från vanliga bondsäckar; de hade öppningen på midten i form af ett långt sprund, och varorna voro delade på säckens bägge ändar, så att bördan framtill och baktill skulle blifva jämntung, sedan den mellersta något kringsnodda delen af säcken lagts öfver axeln. Men ännu märkligare var innehället, som tycktes vara outtömligt. Oaktadt nytt kram oafbrutet plockades fram, fanns alltjämt ändå mera kvar. Rödrutiga och hvita hufvuddukar framlades först, såsom de där hade största utsikt till åtgång, men så kommo näsdukar, halsdukar, sjalar och därefter siden-
dukar med de mest lockande mönster. För hvarje vara talades vidt och bredt, och det stod hårdt att motstå så mycken vältalighet, och ofta vardt följden, att någon af grebborna fastnade för någon duk eller dylikt, vandrade af till sin kista, framtog ur dess läddika en liten fyrkantig mässingsdosa, öppnade först locket på dess ena sida, för att i den där sittande spegeln se efter, huru den nya pynten tog sig ut, och därefter locket på dosans andra sida, under hvilket hon hade sina pengar gömda. Dessa upptog hon nu, räknade dem, vände hvar mynt flera gånger, stack ett par af dem i munnen, räknade till yttermera visso ännu en gång återstoden, och nedlade dessa försiktigt i dosan. Därpå lemnade hon åt handelsmannen de penningar, hon under tiden fasthållit med läpparne. Efter uppgjordt köp kunde de bägge vandringsmännen ännu sitta en stund och prata om nytt och gammalt. Därpå stego de upp, bjödos ännu en gång att dricka, och med ett „tack och adjö“, vandrade de af till nabogården.

Mindre anspråk hade ett annat slags krämare, underårige gossar eller gamla gubbar från Småland, hvilka gingo omkring och sålde ståltråd, siktduk, hakar och hyskor, metkrokar och annat slikt kram af litet värde. Desse handelsmän voro sämre klädda och slutade ej sällan sitt köpsläende med att helt ödmjukt bedja om en smörgås.

Mot slutet af 1840-talet brukade äfven polska judar gå eller åka omkring med sina kappsäckar, fyllda med diverse korta varor. De hemsökte företrädesvis ortens herremän och togo gärna in på prestgårdarne, där de vanligen undfägnades med samma gästfrihet

som andra resande. Gärna dröjde de öfver en eller ett par dagar, och lemnade vid afresan några småsaker af sitt kram åt tjenstfolket i stället för drickespenningar.

Liksom öfver allt inom vårt land, aktades julen såsom den största af årets högtider och föregicks äfven af större tillrustningar än någon annan. Slakten var redan öfverstökad, men bak, brygd, skurning och rengöring hörde till sysslor, som omedelbart afsågo helgen. Sedan yttre göromål voro undanskötta, återstod i den gamla tiden att kläda stugan. Äfven där bonader annars kommit ur bruk, framtogos de ännu icke så sällan och upphängdes. Högtiden vann i högtidlighet, så tyckte man, därigenom att stugan pryddes på forntidens sätt. Därpå inbars julhalmen, hvilken lagvis utbreddes på golfvet till ett kvarters tjocklek. Jul utan julhalm skulle knappt hafva varit jul; med halmen bars julen in i stugan, och med halmen bars den åter ut. Visst är ock, att innan halmen blifvit söndertrampad, bjöd stugan i sin juldräkt en syn, som genast röjde, att här hölls helg. Väggarne voro täckta af de förut omnämnda målningarne på väf, framställande händelser ur bibliska historien, gafvelröstat lyste af blanka tennfat och köksafdelningen af nyskurade kopparkärl, bänkar och bord stodo hvita och rentvagna, ordning härskade öfver allt. När så julqvällen var inne och mörkret föll på, tändes brasan i spiseln och ljusen på det stora bordet. I mera välmående hus hängde därjämte i taket en enkel ljuskrona med stomme af svarfvadt trä och fyra armar af ståltråd. Här och där såg man äfven en rätt konstnärligt sammanfogad krona af svinborst och små röda klutar. Den hängde öfver det stora bordet och var icke afsedd att bära ljus. Bättre mat än vanligt och i ymnigare mått reddes till aftonmåltiden; lutfisk hörde ej till rätterna, men väl gröt, stundom af risgryn. Äfven inom den fattiges hem i backstugan fanns nu både mat och ljus samt frid och glädje; julen var glädjens högtid, och då bonden var glad, delade han gärna med sig så långt hans tillgångar medgäfv. Under de närmast föregående dagarne såg man därför ofta fattiga qvinnor vandra hemåt, bärande väl fyllda påsar med mjöl, fläsk och gryn. I handen buro de vanligen en sticka, kring hvilken de fastbundit en julljus, de hade fått, så att dessa ej skulle afbrytas. Julgäfvor inom familjen voro för öfrigt alldeles okända. Man firade julqvällen med samtal,

läsning och psalmsång, och mångenstädes gick man ej till hvila, utan brände ljus hela natten, läste och sjöng, tills tiden var inne att gifva sig på färd till ottesången. — Det går mångenstädes i Sverige ett gammalt tal, att ljuslågorna under julnatten dela sig vid det timslag, då verdarnes konung föddes; denna sägen förtäljdes äfven här, men så, att lågan skulle höja sig från vecken, dallra ofvannför den ett ögonblick och sedan åter sänka sig. Vid samma timme troddes också kreaturen i ladugården falla på knä. Det var på många sätt en underlig natt julnatten. Då man utifrån skådade in i ett hus, när ljusen voro tända, hände att man fick se någon af de närvarande sitta liksom under en grönskande torfva; denne var under det kommande året vigd åt döden. Men särskildt var kyrkan skådeplatsen för en sällsam företeelse. När midnattsklockan slagit, — sades det — öppnas grafvarne därutanföre, de släkten som gått hädan, stiga upp och träda in i templet. Snart genljuda hvalfven af sånger, som annars för länge sedan tystnat, men som ännu hördes, när varma läppar omslötö dessa stela tandrader och hjärtan slog o inom dessa gistnade bröstorgar. Så stiger en benrangelsprest upp på predikstolen och talar till de församlade ord, ej afsedda för dödliges öron; sången höjes åter och tystnar, och stilla som de kommit, vandra julnattens gäster åter till sina trånga boningar, för att efter ett år ånyo samlas. När sedan folket kommer till ottesången, finner man några mullkorn här och där på bänkarne, vittnande om den nattliga gudstjensten.

Ottesången började olika år vid något olika tid, dock alltid så, att den vid dagningen var till ända. De mera aflägsne boende måste sålunda i god tid lemna hemmet, stundom kort efter midnatt. Seden att med bloss lysa sig under vägen, såsom annorstädes äfven i Halland är öfligt, tycktes här vara främmande. Någon kyrkororgel fanns icke, men för dagen plägade klockaren inflytta i kyrkan en liten kammarorgel, och om dess röst ljöd något svagt, ökade den dock för de fleste dagens högtidlighet. Främst af allt stämde dock motsatsen mellan ljusmängden inuti kyrkan och mörkret utanför sinnena till högtidskänslor. Stundom hölls efter ottesången ytterligare en predikan på förmiddagen, stundom också icke, men i hvilketdera fallet skyndade en hvar, sedan kyrkodörrarna för dagen stängts, med snabba steg till sitt hem. Den som förut sett,

huru gärna folket på söndagarna dröjde i kyrkoby till sena qvällen, kunde ej annat än undra, hvarföre det denna dag hade så brådt att komma hem. Men därtill fanns ett talande skäl: det var nämligen en allmän åsikt, att ju förr man nådde hemmet på juldagen, dess tidigare skulle man få det kommande årets gröda bärgad. Sedan tog man dessutom sin skada igen, och dröjde så mycket längre annandagen.

Seden att på annandagens morgon rida Staffansskede, hvilken ännu lefde kvar i tillgränsande socknar, omtalades i Knäred endast som fordom i bruk.

Under den följande veckan togo julgillena sin början. Det har förut omtalats, att till tjenstfolkets aflöning hörde, utom den öfverenskomna penningssumman och vissa klädesplagg, äfven „två natters julagille“. Inom hvarje by utsattes en dag mellan jul och trettondedagen, på hvilken gillena skulle börja, helst så, att den ej sammanföll med gillesdagen i närliggande byar. Framemot skymningen på den utsatta dagen samlades nu alla de tjenare, som under det gångna året varit stadda i byn, och enhvar hos sitt förra husbondefolk. Fränder och vänner, som hade tillfälle att infinna sig, voro äfven välkomna. Alla undfägnades nu hvar i sin stad med det bästa som huset kunde åstadkomma. Därpå gingo gästerna från olika hushåll tillsammans i någon större stuga eller loge och dansade vid tonerna från en eller två fioler, stundom till in emot morgonen. De som önskade sofva, lade sig i syskonbädd på julhalmen, men de flesta, åtminstone de yngre, torde hafva vakat; de kunde ju taga sig en stunds hvila den följande dagen. Denna dag tycktes endast vara afsedd att åtskilja de bägge gillesnätterna. Gillesfolket vandrade då i spridda flockar omkring i byn utan mål, gästande än här, än där. Den andra natten ägnades liksom den första åt dansen, och därefter skiljdes man åt, kanske för att åter mötas efter ett par dagar i en annan by. Det var en gammal sed, att qvinnorna under julgillet bortlade den vanliga skinntröjan och äfven under den mest bitande köld gingo i lentygsärmarne. Dessa voro nu visserligen tillskurna på samma sätt som männens skjortärmar och tillknäppta vid handleden, men många ådrogo sig dock därigenom förkylning, och tiden närmast efter julen var alltid utmärkt genom en ovanlig sjuklighet. — I äldre tid torde man under jul-

gillena mera hafva sysselsatt sig med lekar, och tillstymmelse till sådana såg jag ock någon gång, enkannerligen groteska utklädningar, men leken hade dock sjunkit ned till ett underordnad led i gillefröjden. Ännu lekte man emellertid något. Spel om nötter var icke så alldeles sällsynt, och allt emellanåt hördes: „nötta eller jämnt, här gäller så många“; eller också lät uttrycket: „nöta, nöta Gunne, vore godt jag vunne, öfver eller under“, hvarvid den utmanade skulle gissa, huruvida den utmanande hade nötter i den öfre eller undre af sina på hvarandra lagda knutna händer; gissade han rätt voro nötterna hans, i motsatt fall måste han i den tomma handen lägga lika många nötter, som funnos i den andra. Ännu ett annat sätt var, att en af de lekande tog ett antal nötter mellan sina hopknäppta händer och skramlade med dem, hvarunder han tilltalade en af de spelande med orden: „Jag fryr“; denne svarade då: „jag hackar ris“; den förste sporde åter: „huru många lass?“ hvarpå den tilltalade svarade med ett tal. Gissade han nu riktigt, vann han alla nötterna, annars skulle han af sina egna utgifva skilnaden.

De gamla i socknen uttalade någon gång sin trötthet vid de bullrande julgillena, men det var icke lätt att bryta gammal plägsed. För dem frammanade emellertid själfva det ystra nöjet tanken på lifvets allvar och den yrande glädjens korta varaktighet. „Nästa år så här års är mången kall i munnen, som nu hoppar rätt glad“ hörde jag en gång en gammal man yttra under julen, och säkert är, att för mer än en af de äldre liknande tankar hört till dem, som oftast trädte fram för honom under julgillesfröjden.

VII.

Giftermål ingingos tidigt, och det var sällsynt att råka en hemmansegare, som var ogift. Man får stundom höra den åsikten uttalas, att hjonelag bland allmogen hufvudsakligen byggas på grund af ekonomiska utsikter och i hvarje händelse utan djupare ömsesidig böjelse. Att så ofta nog var fallet, därom vittnade många så väl ingångna som brutna förbindelser. Ett par dylika fall må här omtalas. En enka, som ingalunda längre var ung och därejante var halt, egde en egen stuga och i denna något bohag. Denna senare

omständighet synes hafva utöfvat ej ringa dragning på män, som saknade eget hem, och en vacker dag infann hon sig i pastors-expeditionen, föreställande en rätt hygglig ung man som sin tro-lofvade, och anhöll, att det följande söndag måtte lysas för dem i kyrkan. Pastorn fann sig emellertid föranlåten att uppmana båda kontrahenterna att öfvertänka saken under en vecka, hvartill de funnos villiga. Efter åtta dagar återkom enkan, men då med en ny fästman. Samma uppmaning som förra gången gafs och följdes, och nästa vecka uteblefvo båda. Någon tid därefter blef emellertid enkan gift med en tredje friare. Den andra händelsen hörde jag förtäljas såsom skedd för längre tid tillbaka. En skräddare skulle en afton gå till en dans och där träffa sin fästmö, hvarföre han klädt sig i de nya bockskinnsbyxor, han själf nyss färdigsömmat. Han gjorde följe med en annan man, som utan att den förre visste det var hans medtäflare hos kärestan. För att komma till dansstället måste man gå öfver ett vadvädd i Lagaån, och som vadet var tämligen djupt, vattnet stridt och skräddaren af svag kroppsbyggnad, öfverenskoms att den starkare följeslagaren skulle på sin rygg bära skräddaren öfver. Då den trolöse kommit ett stycke ut i ån böjde han sig ned så att skräddarens fötter kommo i vattnet, och sporde därvid, om denne ville till honom lemna sin fästmö. Skräddaren afslog med förakt förslaget. Ett stycke längre ut böjde sig den förre något djupare och upprepade sitt förslag, och fick samma svar; men då de kommo midt i ån, hukade sig bäraren så djupt ned, att kanten af skräddarens nya bockskinnsbyxor — man brukade den tiden kortbyxor — vättes, och då afstod skräddaren fästmön. Då det emellertid var på grund af det löjeväckande i denna senare berättelse, som hon kommit att fortleva, visar detta just, att man i allmänhet hyste en högre uppfattning af nu ifrågavarande förbindelser, än den skräddaren röjde.

Verkliga förhållandet torde varit, att sådana rätt ofta ingingos på grund af personligt tycke, men att detta i sin mån nog kunde röna inflytande af ekonomisk hänsyn. Ihågkommas bör ock, att allmogens söner och döttrar ej sällan hafva svårt att finna ord för en djupare känsla, och att de äfven där en sådan finnes, ej gärna lägga den i dagen i närvaro af främmande person. Jag har emellertid i den trakt, från hvilken dessa minnen härstamma, mer än

en gång haft tillfälle att iakttaga ett mera otvunget förhållande mellan tvänne unga personer, som lofvat hvarandra tro. Det första yttre tecknet till gryende böjelse var oftast, att de på söndags-eftermiddagarne företogo vandringar tillsammans. Sommartiden gingo de gärna omkring i „vången“ och skådade den växande grödan; det hände då också, att de slogo sig ned på någon grön åkerren för att tala om sina planer för framtiden; stundom lade han sitt hufvud i kärestans knä, och hon sjöng vaggvisor för det lurfviga hufvudet, under det hon sakta vaggade det af och an. Detta var den enda egentliga smekning jag sett. Tillhörde bägge, såsom väl ofta nog var händelsen, samma hushåll, hade de naturligtvis täta tillfällen till samtal äfvensom till ömsesidig hjälp vid utförandet af sina sysslor; under slåtter och skörd, då en man och en qvinna arbeta tillsammans, voro de städse hvarandras följeslagare. Bodde de mera aflägsset från hvarandra, voro de likväl söndags-eftermiddagarne tillsammans. Innan de „läst för presten“ och „tagit ut lysning“, ansågos de emellertid icke såsom riktigt trolofvade, om också hela grannskapet visste, att „det var väl emellan dem“, som uttrycket lydde. Därmed, om icke förr, började också rustningarna för bröllopet.

Dessa rättade sig efter brudparets ekonomiska ställning. Voro båda i torftiga omständigheter, försiggick vigseln enkelt i prestgården och i närvaro af ett fåtal vittnen, hvilka därefter undfägnades så godt sig göra lät. Skulle åter brudgummen tillträda eget hemman, vare sig faderns eller svärfaderns, hölls bröllopet med större ståt, ehuru de gammaldags riktigt storartade bröllopens tid nog var nästan förbi vid den tidpunkt, till hvilken mitt minne sträcker sig. Ofta, men icke nödvändigt, hölls gillet i brudens hem, men endast i sällsynta fall egde vigseln rum i gillesgården. Vanligen förrättades vigseln på söndag, i äldre tid sannolikt i kyrkan, men vid slutet af 1840-talet i prestgården och före gudstjensten. Hela brudstassen skulle åka, om också vägen var kort nog; brudparet i det första åkdonet, och därefter gästerna i öfverenskommen ordning. Alla hästar voro prydligt utstyrd, med höga buketter af bjärta, konstgjorda blommor mellan öronen. Vid rätt präktiga bröllop hyrdes någon gång för brudparets räkning en täckt vagn från Laholm, men vanligen nöjde det sig med en enkel halländsk pinnvagn med två säten. I det främsta sutto då brudgum och brud och i det bakre

spelmännen, två fiolspelare och en klarinettblåsare. Som sätet var trångt för tre personer, af hvilka de två måste kunna röra armarne någorlunda fritt, plägade en af dem sitta i knät på de båda andra. Då stassen nalkades kyrkobyen, spelades upp en marsch, som räckte under hela den återstående delen af färden. Hela den långa raden af vagnar, ända till 20 stycken, körde nu in på prestgården, och snart därpå var bröllopsskaran församlad i dess stora folkstuga, där spelmännen under afvaktan på vigseln, ytterligare spelade ett eller ett par stycken. Brudparets dräkt var den vanliga högtidsdräkten med några tillagda prydnader. Brudgummen bar i hatten en konstgjord bukett och bruden någon gång krona. En sådan af förgylt silfver med många färgade glasstenar tillhörde kyrkan och utlånades mot en viss afgift. Det kräfde dock någon försiktighet å brudens sida att bära denna krona, emedan den sällan rätt passade till hennes hufvud. Kronbrudarne sågo därför vanligen rätt generade ut, nästan som om de fruktat att både krona och hufvud kunnat falla af. Annars var det i regeln bruden, som under ceremonien ådagalade största sinnesnärvaron, brudgummen var ofta alldeles bortkommen. Vid det tillfälle, då vigselringen — en bred kanellerad ring af silfver — skulle framtagas, visste han ibland icke var han gjort af den, och när han äntligen funnit den och skulle sätta den på brudens finger, bar han sig märkvärdigt bakvänt åt. Den del af vigselformuläret, som under den krångliga ringpå sättningen skulle eftersägas, försatte också båda kontrahenterna i en märkbar förvirring, och sällan lyckades de att säga alldeles rätt efter. Sedan vigseln väl var ändad, gingo brudpar och gäster i kyrkan. Efter gudstjensten ordnade sig skaran åter till affärd, hvilken skedde under full musik så väl genom kyrkobyen som genom andra byar, tåget gick förbi.

Vid återkomsten till gillesgården intogs en grundlig måltid, i hvilken kål och fläsk utgjorde en väsentlig beståndsdel. Till efterrätt bjöds ett slags genombrutna gorån med pålagda skifvor af sötost samt „sockerkaka“. Så länge måltiden varade, gingo tennstop med svagdricka flitigt kring bordet, och bränvinsflaskan sparades ej heller. Sedan dansade man natten lång och dröjde ännu ett par dagar, fördrivande tiden skiftesvis med måltider, dans, samtal och i sällsynta fall med slagsmål. En af dagarne samlades gästerna i

bröllopsstugan för att åhöra brudtalet. Detta hölls af en särskild „taleman“, som hade af sin konst gjort ett yrke och således var en ständigt buden gäst till bröllop inom socknen. Å slägtingars, vänners och gästers vägnar önskade han brudparet lycka på sin framtida väg tillsammans, han tog sol, måne och stjärnor till vittne, att han talade af hjärtats öfvertygelse, och till sist uppmanade han de närvarande att visa uppriktigheten af sina välönskningar genom en hederlig brudskänk. Därvid nedlade han sin penninggåfva på en framställd tallrik, och de öfriga tillstädesvarande följde hans exempel. Hedersammast måste brudens och brudgummens föräldrar visa sig. Summan sammanräknades sedan, och efter dess storlek rättade sig i väsentlig mån omdömet om bröllopet. Utom denna penninggåfva, som utgick i form af brudskänk, medförde de gifta gästerna äfven „förning“, hvilken utgjordes af brödkakor, gorån, sockerkaka och sötost. När fägnaden var förtärd, gåfvo sig gästerna på hemväg. Släkt och grannar dröjde något efter de andra.

VIII.

Den sydhalländska allmogen var ännu för fyrtio år sedan mycket hängifven åt vidskepelse. Öfver allt trodde man sig omgifven af halft andliga, halft sinliga varelser, hvilka på mångfaldigt sätt ingrepo i det mänskliga lifvet. De voro dels aflidna människor, dels medlemmar af en fallen andeverld. De senare voro i vanliga fall mäktigare än människan, ehuru hon äfven kunde göra sig till deras herre, oftast genom åtgärder, som stälde henne bland deras egna led och gjorde henne delaktig i deras dom.

Tron att de döde tidtals vände tillbaka till skådeplatsen för sitt forna lif var så fast, att det nästan dömdes såsom fritänkeri, om någon djärfdes därom yttra ett tvifvel. Däremot voro tankarne delade om hvilka de aflidna voro, som så gingo igen, huruvida de endast voro sådana, som en osäll tillvaro efter döden dref tillbaka till jorden, eller om äfven lyckliga andar någon gång frivilligt, om ock undantagsvis, lemnade sina boningar för att en kort stund gästa de lefvandes. Därom voro dock alla ense, att i främsta rummet de, som utan tanke på ett kommande lif, utan rast och ro arbetat på samlandet af jordiska egodelar, voro dömda att spöka kring de

skatter, af hvilka de ej längre kunde njuta. Ofta under nattens tystnad tyckte man sig i den giriges forna hem höra tunga, välkända fjät, slamret af öppnade kistlock och skåpdörrar samt rifvande i där gömda saker. Det fanns dock ett medel, väl ej att skydda sig mot slik ovälkommen gästning, men dock att hålla gengångaren tyst och på afstånd från de sofvande, nämligen att strö linfrö i spisen. Den döde kom då aldrig längre fram än dit; ty harmsen öfver ett dylikt slöseri, satte han sig ned att hopsamla de kring-spridda fröna och därjämte räkna dem. Som emellertid gengångaren enligt den gängse åsikten ej „kan räkna längre än till tre“, d. v. s. vid sin räkning nyttjar tresystemet, blir denna högst invecklad och villsam, hvadan han ej hinner ända densamma före hanegället, då han åter måste skynda under jorden. Det må synas eget, att den girige framför andra, brottsligare än han, saknade ro i sin graf, men tydligen ligger därför den tanken till grund, att den som mer än andra funnit det tungt att lemna lifvets goda på jorden, också mer än de drages dit. Men äfven verkliga brottslingar troddes stundom dömda att fridlösa irra omkring det ställe, som skådat deras brott, särdeles om detta i tiden kunnat döljas. I allmogens tro om spöken ingå tydligen föreställningar, som kvarleva från olika utvecklingsskeden, och hvilka stundom komma i strid med hvarandra. Det skulle annars vara vanskligt att finna skälet, hvarföre mördade och stridfallne män, i likhet med de nyss nämnda, icke heller få hvila i ro, men här möter oss en annan urgammal folktanke, nämligen att endast den finner lugn i grafven, som fått rätt jordning.

I nära samband med föreställningarna om gengångare står tron på gästar. I vissa trakter af vårt land, t. ex. i Vestergötland tros dessa vara vålnader af barn, hvilka utan föregånget dop, dödats af sina mödrar. Denna uppgift hörde jag aldrig i södra Halland, men äfven dess folk stälde dock gästar och spöken nära tillsammans. Föreställningen om gästen var likväl mycket oklar. Då man under natten färdas med häst och åkdon, händer det — så förtäljde man — att lasset helt tvärt varder så tungt, att hästen med yttersta möda kan draga det framåt och efter en kort stund är så svettig, att skummet dryper af honom. Då har gästen satt sig på lasset. Går körsvennen fram till hästhufvudet och skådar mellan detta och huf-

vudlaget på betset, så får han se gästen. Jag har likväl aldrig råkat någon, som vetat säga, huru han ser ut. Att han flyger med tunga vingslag och skrattar hemskt i natten, var hvad man om honom kunde förtälja, jämte det att han ej kan slå ned på marken, ja icke ens komma marken närmare än „oxen bär hornen“. En dräng i det hus, som en tid var mitt hem, hade en gång varit i „staden“ (Laholm) och skulle sent på qvällen vandra af mot hemmet. Sedan han gått ett stycke, hörde han suset af gästens vingar nära sitt hufvud. Han måste då huka sig ned till jorden, men som denna ställning i längden vardt något tröttsam, kröp han ned i en närliggande grusgrop, där han kunde stå upprätt och ändå vara nedom gränsen för gästens flykt. Här stod han nu hela natten tills sol gick upp.

Ännu mer sväfvande var hvad man hade att säga om maran. Hon „rider hästar“, som stå i stall och kan afhållas från dem därigenom, att man öfver stalldörren eller spiltan fastspikar en skjuten större fågel. Om hon, liksom i andra trakter af Sverige, äfven här lägger sig öfver sofvande människor, har jag ej hört.

Bland de många onda makter, som allestädes lurade kring människan, vändes tanken i främsta rummet på vårt släktes arffående. Ofta troddes han te sig i mänsklig skepnad och räddes ej en gång att uppträda i själfva kyrkan, men öfver altarringen kunde han ej skrida. Mycket buller i socknen vållade det, då en annars klok man sade sig hafva sett, huru „pocker“ under en gudstjänst vandrade fram och åter på stora gången i kyrkan och drog åtskilliga qvinnor i flätorna, utan att de märkte det. Vanligen var det prester, han önskade göra någon skada, när han uppträdde, och talrika voro de sägner, som förtäljde, huru han dervid alltid till sist dragit det kortaste strået, ty liksom i medeltidens legender är han ännu i folkföreställningen med all sin illfund mycket dum.

Att man genom att förskrifva sig till „den lede“, kunde vinna både rikedom och andra jordiska förmåner, troddes och stadfästes med många intyg. Bland de många berättelserna härom, till hvilka motstycken omtalas nästan i alla landsdelar, skall jag endast förtälja en, som jag minnes. En läderhandlare, som reste omkring på marknader, ådrog sig uppmärksamhet, emedan han långa stunder lemnade sitt lass utan tillsyn och dock aldrig miste så mycket som

läder till en skoklack. En gång, då han efter sin vana lemnat sitt upplag, sökte en af hans yrkesbröder tillägna sig ett skinn därifrån, men knappt hade han fått skinnet under armen, förrän han kände sig fastläst på stället, utan kraft att röra en led. Så stod han där orörlig, tills egaren kom åter och utan någon förebräelse endast tog tillbaka sitt skinn. Den sålunda fångne önskade emellertid själf ega den nyttiga konsten och fick äfven löfte att mot en viss summa få lära sig den. Summan gäldades, och de bägge männen gingo in i ett enskildt rum. Nu skulle lärjungen säga efter hvad mästaren förestafvade, men snart började håren resa sig på den förres hufvud, han svettades, stammade och sprang till sist sin väg af fasa för formuläret. — Konsten att fastläsa tjufvar kunde dock äfven på annat sätt utöfvas. Folket trodde allmänt, att i hvarje kyrkas arkiv fanns en svartkonstbok, och om man också ej dömde det så alldeles rätt att nyttja denna bok, kunde det dock ej jämföras med dådet att försvärja sig. Bland andra konster kunde den ofvannämnda läras därur.

Om jättar och troll lefde icke många sagor qvar. Att jättar för lång tid tillbaka bott i trakten, visste man emellertid förtälja, och visade på byn Kåphults utmark, söder om Lagaån, tvenne stora kullar, i hvilka de siste här boende af jätteätt sades vara jordade.

En fjärdedels mil från Knäreds kyrka ligger midt i Lagan en stor sten, hvars öfre del vanligen är höjd ofvan vattenbrynet. Den kallas jättestenen och säges vara ditlagd af jättar, på det deras kvinnor skulle slippa trampa i vattnet, då de gingo öfver ån; själfve gingo jättarne öfver med ett enda steg. På stenens öfre släta yta synes en fördjupning, i hvilken man trodde sig se spåret af en väldig fot. — Sagan om jätten Finn, grundläggaren af Lunds domkyrka, hörde jag också här omtalas, i det hela enligt den gamla sägness lydelse och sådan Tegnér nyttjat den i prologen till dikten Gerda, dock med den skilnad, att jättens namn var Finger i Ring.

I Rigen^s hög, en stor ättekulle mellan Knäreds och Dyreborgs byar, höllo trollen fordom hus. Med folket i den senare byn lefde de alltid i god sänja, och vänskapen dem emellan stärktes genom ömsesidiga tjänster. Vid slakt, bak och brygd lånade de kärler af hvarandra, och då kärnen återlemnades, medföljde gärna en korf,

ett ölkrus eller en nybakad kaka. Numera hade trollen flyttat till andra land, och dörren till Rigens hög var stängd och stod icke ens att finna. Den siste, som sett troll inom Knäreds socken, var en mjölnarhustru, som en vacker söndagseftermiddag råkade på två trollbarn, som sprungit och lekte i Westralts lider; och det var för mer än femtio år sedan. — I föreställningen om trollen tycktes skilda sagogrupper vara hopblandade, i det de dels äro bergtroll, dels motsvara de väsen, som i Skåne kallas högfolket. Det torde egentligen vara högfolket, som ansågs hafva flyttat; ty man var icke säker, att ej trollen ännu hade makt öfver odöpta barn och sökte byta bort dem mot sina egna. — Att man icke här vet mer att säga om trollen, är eget nog, då man i andra delar af Halland synes hafva trott, att de just i Knäred haft sitt stamhem. I närheten af Kungsbacka har jag hört följande sägen. I ett kök inkom en gång en qvinna och bad att få värma sig och få litet mat, emedan hon var både genomfrusen och uthungrad. Men knappt hade hon hunnit sätta sig ned vid spisel, då en innevarande piga råkade att nämna det namn, för hvilket trollen fly. På ögonblicket rusade qvinnan ut under utropet „Hu, hu, långt och kallt till Knäred“. Då först fann man, att gästen var en trollqvinna.

Alfvornas namn kan jag ej påminna mig hafva hört i denna bygd, men att äfven de en gång ingått i folkets fantasivärld, synes däraf, att sammansatta ord ännu äro gängse, i hvilka ordet „älfva“ utgör ena ledet; så kallas nässelfeber vanligen ellabläst (älfvabläst). Däremot kände man väl till necken. Denne uppträdde aldrig här, såsom stundom i Skåne, i skepnad af en häst med bakåtvända hofvar. Här tänktes han alltid såsom en gammal man med sidt hår och skägg, hvilken, sedan solen gått ned, satt på vågen och lockade ur sin fiol så fagra toner, att ingen människa mäktar åstadkomma något liknande. Han lärde gärna ut sin konst, och ehuru lärjungen aldrig nådde upp mästaren, var det dock ej värdt för någon, som endast lärt spela af människor, att söka täfla med den, som fått sin lärdom af necken. Hvilka mått och steg, som på förhand borde tagas, för att få njuta dennes undervisning, påminner jag mig icke. I vissa trakter af Sverige heter det, att man måste åt djupet offra ett svart lamm och möjligen hade man här samma föreställning.

Huru som helst, skulle lärjungen en torsdagskväll möta mästaren vid sjöstranden, sedan sol gått ned. Med orden „stäm emot!“ började necken stämma fiolen, och spelmannen skulle då äfven stämma sin. Därefter vidtog själfva undervisningen, så att lärjungen spelade efter allt, som necken spelade före, tills denne åter nedsjönk i vågen. De två följande torsdagsaftnarna gick undervisningen på samma sätt, och därefter var lärjungen fullärd. Det sista stycket, han lärde af necken, var älfvastycket. Dess namn tolkade man så, att det var det elfte, de spelade tillsammans. Tydiligen är denna tolkning jämförelsevis ung och uppgjord sedan älf sagorna fallit ur folkets hågkomst. Fordom har man sannolikt föreställt sig, att det var vid älfvastyckets toner älfvorna trädde sin dans på de månbelysta stränderna. Detta stycke vågade spelmannen aldrig sedan föredraga, ty om han en gång börjat det, kunde han icke bryta af, och redan vid första ljuden grepos åhörarne af ett dansraseri, mot hvilket hvarje motstånd var fäfängt. Endast en räddning var möjlig, nämligen att någon främmande man, som icke hört början, rusade in bland de yrande och med en knif skar öfver fiolens strängar. Då bröts tjusningens kraft, och deltagarne föllo utmatade till golfvet, för att sedan så småningom åter vakna till lif. Men skedde ej detta, så spelade spelmannen och män och kvinnor dansade tills lifvet flytt, och icke ens då ändades den vilda dansen; de döda kropparne svängde ännu alltjämt omkring, tills de nöts ut, så att till sist endast de grinande hufvudskallarne gled oöfver golfvet, som vittnen om tonernas trollmakt.

I det hela var det sällsynt, att någon lyckades samla så mycket penningar, att de räckte till mer än utgifterna för dagen. Händes detta någon gång, hette det gärna, att egaren hade en „nisse“, som drog egendom till huset. Hurudan nissen var, om han var synlig eller osynlig, om han hade den skapnaden eller en annan, var föremål för olika uppfattning; om en gammal man minnes jag emellertid särskildt, att han sades ega en nisse, som låg instängd i en liten ask. Jag tror icke, att det hölls för moraliskt orätt att hafva en sådan ekonomisk hjälpare, ty nissen tog ingen egendom från andra, han främjade endast sin egares lycka i alla hans företag. Annorlunda var i detta hänseende föreställningen om ett annat slags

hemlighetsfulla varelser, som kallades mjölkharar. Dessa tjänade endast sådana qvinnor, som på ett eller annat sätt gifvit sig mörkrets makter i våld. När en bondqvinna märkte, att hennes kor gåfvo mindre mjölk än vanligt, var hon i äldre tid öfvertygad därom, att mjölkharar varit i ladugården och mjölkat korna. Huru själfva stölden försiggick, låter lätt tänka sig, men huru haren öfverlemnade mjölken till sin egarinna, hörde jag aldrig omtalas. Mjölkharen hade fullkomligt en vanlig hares utseende, men om man lyckades skjuta en sådan, fann man på stället, där han föll, endast några pinnar. Också var han i själfva verket gjord af sölfstickor; att åt dem gifva lif och djurskepnad var en konst, som blott kunde öfvas af den, som gifvit sin själ till spillo. Det yngre släktet trodde ej mycket på dessa väsens tillvaro.

Sjukdomar, särskildt de mera ovanliga, föregåfvos ofta leda sin upprinnelse från andra människors tillställningar; man trodde nämligen, att somliga personer, mest qvinnor, egde makt att utsända sjukdomar, antingen till någon viss afsedd, eller också i allmänhet. Om i senare fallet någon händelsevis kom i sjukdomens väg, fick han den; man sade då, att han „råkat ut för något“. Inom Knäreds socken bodde sålunda en gammal man, som var känd under namnet „Krycka-Nisse“, emedan han endast med hjälp af kryckor kunde flytta sig; hans små barnben med barnfötter orkade icke bära den stora, groflemmade öfverkroppen. Benen voro dock ej lama; mannen var med skäl fruktad i slagsmål, och icke minst för de sparkar han utdelade. Jag hörde Nisse själf förtälja om sig, att han en gång i sin barndom varit ute och vandrat med sin moder, då han „råkade ut för något utkastadt“, med den följd, att hans ben efter den betan icke växte mera, ehuru kroppens öfriga del utvecklade sig på vanligt sätt, till och med starkt. Han påstod sig känna den qvinna, som kastat ut hans lyte, men han var icke ond på henne, „för“ — sade han — „det var inte ment åt mig, utan åt en annan, och hvem det var, vet jag också“.

Mot slutet af 1840-talet dog en hemmansegare i Knäred af en sällsam sjukdom, ett slags kroppslig oro, som hvarken tillät honom att ligga eller sitta. Han fann blott hvila i knäböjd ställning med armarne hängande öfver ryggstöden af två stolar. Orsaken till mannens sjukdom förtäljdes allmänneligen sålunda: En afton inkom

en småländing — småländingar troddes vara mycket kloka i hemliga konster — uti hans stuga och bad om härberge under natten för sig och sina oxar. Detta medgafs honom, men då han följande morgon steg upp, sade han sig sakna en hundrariksdaler, som han qvällen förut haft i sin sedelbok. Han bad den af de närvarande, som hade någon kännedom om sedeln, att skaffa honom den tillbaka, men då ingen svarade, yttrade han: „Nå ja, mig vållar det nog åtskillig skada, men den som har sedeln, skall inte heller få mycken ro af den“. Därefter gaf han sig på färd, och samma dag insjuknade mannen, som hyst honom, i den omtalta sjukdomen.

Uttrycket „den där kan litet mer än andra“ hördes icke så sällan, än om en, än om en annan. Den som egde slik kunskap, hade väl makt att sända ut sjukdom af det slag, vi nu nämnt, äfvensom andra olyckor öfver sina ovänner, men oftare torde hans högre vetande hafva legat däri, att han kunde skåda in i framtiden och äfven i viss mån länka den efter sina önskningar. Sådana personer få emellertid icke förblandas med kloka gubbar och gummor, ty de höllo icke sin konst fal för allmänheten och hade således icke heller den sökning af allmogen som de „kloka“; snarare var man rädd för dem. Följande historia om en framsynt kvinna var på sin tid mycket omtalad och trodd. Gästgifvaren i Sjöaryd råkade i delo med sin grannqvinna, hvilken just var en af dem, som kunde litet mer än andra. De grälade sedan ständigt, och ehuru mannen hade en mer än vanligt talande tunga — något som jag själf många gånger hade tillfälle att höra — måste han dock ofta tystna inför den ännu mer talföra grannhustrun. En dag på sommaren 1856 mötte han henne utanför sin port och gaf henne genast ett stickord, men mot sin vana svarade hon kort: „ja, nu kan du få säga hvad du vill, för innan året gått om, har du i alla fall talat till ända“. Kort före jul samma år kommo de åter i gräl, hvarunder gästgifvaren, hånande hennes spådom, yttrade, att blott några dagar af året stodo åter. „Vi ha' inte sett dess sista dag ännu“, gaf kvinnan till svar. Kom så hofmarskalken grefve Barek till gästgifvaregården och önskade skjuts. Lagaån, som går förbi byn, hade jämte dess tillflöden, större och mindre, just då svämmat öfver, och en liten bäck, öfver hvilken landsvägen gick, hade stigit ovanligt högt. De skjutskyldige nekade därför att skjutsa, men grefven var enträgen och

yttrade bland annat: „Om någon skulle vara rädd härvidlag, så skulle det väl vara jag. I dag för 43 år sedan sam jag, under slaget vid Bornhöft, öfver en älf, fylld med isstycken, och då jag kommit öfver, tilltalade mig en zigenerska så: „den gången gick det bra, en annan gång går det sämre“. „Inte är jag rädd“, sade gästgifvaren och åtog sig så själf att skjutsa. När de kommo till den nämnda bäcken, kunde de icke se bron, utan togo miste om vägen. stjälppte i bäcken, och ingen af dem kom upp med lifvet.

Vid sjukdomsfall sökte man icke sällan bot hos kloka gubbar eller gumnor, dock först sedan närmare tillgängliga medel pröfvats och ej medfört önskad framgång. Till en början sökte man hjälpa sig själf, om sjukdomen var af den art, att man för honom egde någon mera allmänt nyttjad hus- eller sympatikus. Ett ofta förekommande ondt, matleda, botades t. ex. därmed, att man åt en smörgås, af hvilken en hund förut tagit ett par munskibitar. Goda råd fick man alltid af grannarne, men om dessa ej hjälpte, frågade man sig först för i prestgården, innan något vidare steg togs. I enklare fall lemnades här någon medicin, sådan som fläderthé, kamomillthé, Hoffmans droppar, Hjärnes testamente o. s. v., men oftast en uppmaning att vända sig till läkare. Någon gång följdes väl uppmaningen genast, men i det hela hade allmogen en särdeles motvilja att söka „doktaren“. Det kan synas underligt, att folket hellre sökte bot i sympatikus eller hos de s. k. kloka, men det var i själfva verket långt ifrån ofattligt. Ställer man sig på bondens ståndpunkt denna tid, få orden naturligt och öfvernaturligt en helt annan innebörd än för den mera kunnige. Läkarens föreskrifter syntes honom fullt lika öfvernaturliga som den klokes, om icke mer; hvad kunde innehållet i en liten flaska, intaget dropvis eller theskedsvis, naturligen hafva för kraft på den, som kräfdes hela fat fyllda för att mätta sin hunger? Den äldre tidens läkare voro icke heller så tillmötesgående mot allmogen, att denna fann sig uppmuntrad att söka dem; snarare skrämdde de bort folket. Härtill kom ytterligare, att bönderna ofta på ett alldeles bakvänt sätt följde en gifven ordination; så minnes jag, huru en hustru klagade, att hennes sjuka barn endast blef sämre af doktors medicin, hvilken hon nyttjat på det sätt, att hon gned barnet på kroppen med en mixtur, men gaf det in ett liniment.

Först när man genomgått flera kurer på egen hand, började man tänka på val mellan den kloke och läkaren, och icke sällan föll valet på den förre. I det närmaste grannskapet fanns nu ingen sådan, men i en af de småländska gränssocknarne, bodde en gubbe och en gumma, som båda höllos för mycket kloka och hade ständiga besök. Kunde den sjuke själf gå eller åka, infann han sig hos en af dessa i egen person; annars måste någon af hans närmaste åtaga sig att framföra ärendet. Det var dock ej nödvändigt, att den utsände kände mycket till om sjukdomen; han behöfde endast medföra ett plagg, som den sjuke burit närmast kroppen; och på detta plagg gjorde den kloke sina rön om sjukdomen. Att han sporde så litet och kunde döma så mycket af en skjorta eller ett par strumpor, var just ett intyg om hans stora vetande. Till en början gaf han en del värderika upplysningar om sjukdomens upprinnelse, mestadels gående ut derpå, att någon illasinnad ovän utsändt den på den sjuke. Därefter vidtog sjelfva botandet. Huru därmed tillgick var den klokes hemlighet, och de som varit hos honom, hade sällan mycket att säga därom. Ofta „satte han emellertid bort“ sjukdomen, d. v. s. öfverflyttade honom på ett träd eller ett fat med mull, som sedan utkastades. Därunder läste han åtskilligt, som likväl af andra ej kunde uppfattas. Därjämte föreskrefs stundom, att den sjuke själf eller någon af hans fränder skulle företaga vissa åtgärder, vandra på en viss tid till något uppgifvet ställe, utföra mätningar af kroppen med tråd af en viss färg; ibland medsändes äfven en pung med okänt innehåll, som den sjuke skulle bära om halsen tills han vardt frisk. Skulle kuren lyckas, var det emellertid nödigt, att den kloke utom penningar äfven behöll det ofvannämnda medförda plagget såsom gåfva. Jag har för öfrigt haft föga tillfälle att taga kännedom om de klokas sätt att gå till väga och har därför endast omtalat hvad jag hört af personer, som rådfört sig med dem, och det är litet nog.

Men de kloka uppsöktes äfven i andra syften. Om någon mist något gods genom stöld eller på annat sätt, tog han gärna sin tillflykt till en klok. Denne meddelade då först upplysning om sättet, hvarpå godset kommit bort. Var det stulet, lämnade han också häntydningar på tjufvens person, hvilka dock voro affattade i ett högst mångtydigt språk. „Det är mycket svårt“ — kunde han ut-

trycka sig — „att så noga säga, hvem tjuften är, men så mycket ser jag, att han är en, som du inte tror om det, och inte har det stulna förts lång väg, men inte finnes det väl heller hos din närmaste granne“. Sedan lofvade han att göra hvad han kunde, för att skaffa det bortkomna till rätta, men tillade gärna, att det var en vanskelig ting. Däremot tilbjud han sig att sända säkert straff på den okände tjuften. Den rådsökande ville naturligtvis helst hafva sitt tillbaka, men han kunde icke heller qväfva sin böjelse för hämnd. Först straffades således tjuften, oftast därigenom att han gjordes blind. Om jag icke tager miste, gick afstraffningen så till, att den kloke utskar bilden af ett ansigte i barken af ett träd, och genomstack så, därvid uttalande en besvärjelse, ansigtets båda ögon. Nu gick den rådsökande till sitt hem och afvaktade det stulnas återställelse; och om äfven detta icke vidare hördes af, tröstade han sig därmed, att rättvisa i alla fall var skipad.

Under 1840-talet tog den egendomliga företeelse, som är känd under namnet predikosjuka, stor utbredning inom Småland. Sjukdomen sträckte sig äfven till delar af mellersta Halland, men så vidt jag vet, icke till landskapets södra del. Däremot vandrade skaror af folk från Knäred till närmaste småländska grannsocken för att se och höra en ung bondflicka, som där under ett slags sömn-tillstånd höll exalterade föredrag och därvid sade sig skåda in i verldar, som annars äro för människan dolda. Hvad som mest framkallade folkströmningen torde hafva varit, att hon gaf svar på de spörsmål, som ställes till henne, om aflidna personers tillstånd efter döden, och äfven meddelade råd för andliga och kroppsliga lidanden.

IX.

Ända till slutet af 1840-talet var folkundervisningen en helt och hållet enskild sak. Allmän skola fans ej. utan barnen lärdes i hemmen dels af föräldrarne, dels af kringvandrande „skolmästare“, som stundom valt lärareyrket, emedan de misslyckats på andra banor. Deras kunskaper voro ej vidsträckta, men en och annan egde en genom vana vunnen lärareskicklighet, som satte honom i stånd att på tämligen kort tid meddela åt barnen hufvudsaken af

hvad han själf inhämtat. Visst läste så väl lärare som lärjungar emellanåt underligt innantill, men de läste dock. Äfven katekesen lärde sig barnen så, att de kunde läsa upp styckena, så snart frågan och första ordet af svaret var dem gifvet. I biblisk historia undervisades ock. På tolkning af det lästa hände väl att läraren någon gång inlät sig, fast med större eller mindre framgång. Jag hörde en gång en sådan gammal skolmästare utlägga historien om Simsons räfvar på ungefär följande sätt: „det händer, som ni vet, ofta att man kallar en falsk människa för en räf; nu är det min tanke, att Simsons räfvar voro Filistéer; han tog trehundra sådana tillfånga och dref ut dem i deras egna åkrar, sedan han först sammanbundit dem två och två med eldbränder mellan svansarne“. Nämnas bör kanske, att denna tolkning ej lämnades åt skolbarn, utan åt andra åhörare. — Undervisningen i skrifning gaf mycket öfrigt att önska. Vid den tid, med hvilken vi sysselsätta oss, funnos i socknen endast tvenne ogifta qvinnor och ingen gift, som kunde skrifva. Bland männen voro flera, som sades vara skrifkunniga, men deras konst var ej stor. De större bokstäfverna drogos långt nedom linien af de små, men sköto upptill ej öfver dessa. Mera krångliga bokstäfver skrefvos stundom bakvända; ännu oftare skedde detta med siffrorna. Än större vanskligheter bjöd rättskrifningen. Man skulle vänta bland allmogen ett någorlunda genomfördt ljudenligt stafsätt, men motsatsen var händelsen. Öfverflödiga bokstäfver trängdes med hvarandra om rummet i böndernas skrifna handlingar; särskildt nyttjades bokstafven h nästan såsom prydnad öfver allt, där den rimligen kunde sättas, och äfven annorstädes. På afgående bref kunde man få läsa utanskrifter sådana som denna: „Åbofven, Vällacktade Phär Phärs Son“ eller ännu konstigare. Många voro de, som icke kunde skrifva sitt namn, utan hjälpte sig i dagliga lifvet med att i namnets ställe pränta dess initialer eller ock teckna sitt bomärke. Det senare sättet var dock nästan kommet ur bruk, men på handlingar från en något äldre tid sågos i stället för underskrifter vanligen bomärken, ofta omslutna af namnet, hvilket då var skrifvet af annan hand. Dessa bomärken äro för öfrigt af rätt stort intresse. De betecknade mindre någon viss man än egaren till en hemmansdel och medföljde hemmanet äfven om detta ombytte egare. Stundom utgjordes de af runor, än enkla,

än sammansatta; stundom förestälde de ock kanske naturföremål. Åtminstone torde detta vara fallet med ett tecken, som återkom allt emellanåt och liknade två korslagda granar, ritade med enklaste drag.

Först 1848 tillsattes examinerad skollärare, men ännu långt senare fanns i pastoratet intet skolhus. Socknen var delad i nio skolrotar, och i hvar och en af dem undervisades omkring en månad på året. Läraren måste sålunda vandra omkring från rote till rote tills han genomgått dem alla. På lördagarne höllos dock repetitionsförhör och uppläsning af gifna läxor inom rotar, som läraren redan lemnat. När skolan flyttades till en rote, valdes till skolsal en vanlig bondstuga, så rymlig, som för tillfället kunde fås. Det stora bordet i stugan blef skolbord, och bänkar däromkring hopsattes af ohyflade bräder, hvilka lades öfver stolar. Att en slik lokal icke skulle vara särdeles lämplig för sitt ändamål, kan lätt fattas: i en låg stuga, ämnad för 7 till 8 personers hushåll, utrustad med en järnugn, som efter eldning utstrålade en omåttlig värme, samlades ett par tjog barn till flere timmars fortsatt arbete. Naturligtvis kunde husfolket ej utdrifvas, utan förehade dessa, åtminstone qvinnorna, samtidigt med lärjungarna sina sysslor i rummet. Höns och grisar tittade väl också in någon gång, om de än icke fingo stanna kvar. — Det är i sanning ägnadt att väcka förundran, att skolan, oaktadt alla dessa olägenheter, kunde nå de resultat, den nådde. Innanläsning drefs med verklig kraft, katekes och biblisk historia likaledes, om också ej så mycket kunde medhinnas. Flera lärde i skolan att skrifva och räkna rätt bra och öfvade sig sedan på egen hand. Någon mera sammanhängande läsning i historia, geografi och naturlära, kunde rimligtvis ej krävas. Efter hand tillsattes också ett par underlärare. Emellertid var skollärarens syssla här ingalunda synnerligen afundsvärd. Intet stadigt hem hade han, och lönen var liten; men folket var också fattigt, och dess tillgångar just under första tiden för lärarens tjänstgöring uttömda genom två på hvarandra följande kyrkobyggnader. En nybyggd kyrka nedstörtade nämligen 1849, strax efter det korset på tornet hade uppställts.

Några ord om fattigvården må här ock finna plats. Fattiga funnos många i pastoratet, men få voro de åbor i socknen, som egde mer än nått och jämnt sin bärkning. Endast de allra mest

nödställda kunde då komma i fråga till undfående af hjälp från fattigvården. Denna lemnades mestadels i form af några skeppor säd, visst icke nog att utestänga nöd, men ägnade att i någon mån lindra densamma. Det gafs också ett stort antal fattige, som saknade hem och härd. De fingo „gå på socken“, d. v. s. de njöto sitt uppehälle under det de flyttade kring från gård till gård, dröjande ett par dagar på hvarje ställe. Jag tager för gifvet, att tiden för vistelsen i hvarje hem rättade sig efter storleken af egarens hemmanslott, men vet det ej säkert. De som så gingo omkring på socknen, voro dels minderåriga barn, som ännu ej kunnat få tjänst, dels ålderstigna män och qvinnor, som tjenat ut och ej längre kunde göra någon nytta. Ofta voro de tillika sjukliga och måste nedbäddade i åkdon föras från gård till gård och från by till by. Eget nog hörde man dem sällan klaga öfver sin lott, kanske emedan de nu voro mera fria för omsorg om kommande dagar än under sitt lufs kraftigaste år. Också vårdade bonden fattighjonen så väl, hans omständigheter medgäfv, dels i följd af sitt goda hjärta, dels kanske af fruktan för att varda illa omtalad hos grannarne. Dessa socknehjon voro ofta mycket gamla, och samma sjukliga åldringar återvände år efter år. Det såg ut som om de ingenstädes fått tid på sig att dö i lugn, och först sent tog naturen till sist ut sin rätt. Sedan auktionsmedlen för deras slitna gångkläder influtit och lemnats till fattigvården för att gälda begravningskostnaderna, voro också deras namn och gärning glömda.

Förestående anteckningar nedskrefvos för flera år tillbaka och bildade en följd af mindre, i viss mån fristående uppsatser, hvilka på grund af innehållet sammanfattats under ofvanställda gemensamma titel. Omständigheter inträffade, som vållade, att författandet afbröts och att det hela sålunda icke fick den fullständighet och afslutning, som från början ämnats. Detta har jag ansett mig böra meddela såsom förklaring öfver den form, hvori dessa minnen nu framträda.

Sv. Leonh. Törnquist.

Innehållsförteckning.

Åhus och dess slott samt utgräfningarne derstädes 1892—1893 af <i>Abraham Ahlén</i>	1—31.
Minnen från södra Halland af <i>Se. Leonh. Törnquist</i>	33—79.

Pris: 1 kr. 50 öre.

Till medlemmar af Föreningen utdelas *Skånska Samlingar* kostnadsfritt.

Medlemsafgifter: 3 kronor årligen eller ständig medlemsafgift af 50 kronor.

Anmälan om inträde i Föreningen eller requisition af Samlingarne kan göras under adress: Föreningens skattmästare, adjunkt *Nils Larsson, Lund.*
